

Denmisenw Ladonni

Balo nafama dunni, sanuya ni jelenya matarafaliw, ani denmisenya kɔnɔɔbanaw keɛɛli bolociw, olu ye i n'a fɔ "farikolo ka keɛɛkeɛw" minnu be denmisenw kisi banakisew sɔrɔli ma ni k'u ka keneya sabati

Denmasaw ni keneya tigilamɔɔɔw be faamuya caman sɔrɔ balodɔn kan Balo Nafama be Keneya ɔuman Sabati yɔrɔ kɔnɔ gafe la. U be faamuya caman fana sɔrɔ jelenya ni ji ka sanuya kan Ji ni Jisanuya Cogo yɔrɔ kɔnɔ gafe la: toli keneya la sɔrɔli furaw, ani bolociw keli ni kunbennifuraw ye (mɔni dakun na) ka denmisenw ka bana fanba beɛ kunben.

Kerenkerennenya la, denmisenw ka keneyako siratige la, mɔɔ ka kan ka banakunben tigafara ɲe kelen fisaya ni banafurake paani ɲe kelen ye.

1 Balo nafama

Dumuni nafama dunni ye denmisen mɔni n'a ka keneya fura ye. Balo nafama be keneya sabati kɔnɔkuma be aw ni aw denw ka dumuni puman dunni ladilikanw de kan, hali n'a y'a sɔrɔ wari bere te aw kun. A be ɲefɔli ke denmisenw ni balikuw ka balodese furakeli kan fana. Aw be se ka tugu o bilasiralikanw kɔ ka dumuni pumanba jini aw denw ni den ɲenatigew ye.

1.1 Kalo 6 fɔlɔ kɔnɔ

Den mago be balolan fen o fen na, o beɛ be sinji la; wa sinji ka kan ka di den ma ni sinminnege y'a mine tuma o tuma: waati 3 o waati 3 walima waati 4 o waati 4 tile fe, ni k'a dili dɔɔɔya sufela la n'o ye dɔɔnɔn.

Kana ji, jiridenjiw walima seri di a ma fɔ a ɲi fɔlɔw ka kɔ, ni o be ben a kalo 6 nan waatiw ma. Olu be se ka kɔnɔboli lase denyereninw ma.

Seben ɲew laje, k'a ta ɲe [18](#) la ka taa ɲe [23](#) la Sigida 18

Denwololenkuraninw ni Sindi yɔrɔ be aw deme ka faamuya sɔrɔ sindi kan.

2 Den banabaato ni ladonko nɔɔɔman ka kan

I n'a fɔ i be sɔnkan jini baliku fe cogo min na o furakeli la, den fana furakeko puman be ke n'a negen-negenni ye a ka sɔn furakeli ma. Den negenni ka sɔn furakeli ma te je muɔu ni timinandiya ko. Fɔ i ka ke mɔɔ nɔɔɔman ani mɔɔ puman ye. Kan'a fɔ ko sɔɔli te n'a dimi walima ko fura kunaman ka timi. Ni den dara i la negenni na, a to be sɔn i ka lajeliw ma nɔɔya la. A b'i ka jininkaliw jaabi ka tila k'a yere sendon a yere ka furakeli la.

Feere werew be yen den negenni na ka furakeli kɔnɔɔan bo a dusu la:

- Sani i ka maga den na, i b'a nisɔndiyakumaninw bila a la fɔɔ. O furance kɔɔ, i b'i jija k'a yecogo jateminɛ. I b'i yere jininka yala a ka kenɛ a yecogo fe wa? Yala a be ka ninakili bo kopuman wa? Yala fen te a golo yecogo la wa?
- N'i be na dusukun mankanjateminenan ta walima ka farikalayajateminenan ta a kama, i b'o minen ninnu baarakɛcogo jefɔ a ye fɔɔ a kana na siran olu je.
- A ba, a mɔmuso walima mɔɔ were min be ka a ladon, i be o tigi bila k'a minɛ o ka siran bo a dusu la. N' i be se, furakeli fen o fen ka kan ka ke i be o kecogo jefɔ den ladonbagaw ye.
- Ni dimi be den min kan, i be parasetamolɪ (asetaminofeni) di o ma. O te na bana sun furake. Nka tuma dɔ la, den be se ka dumuni ke, ka ji min ani k'a damine ka keneya n'i ye dimimadafura di a ma; je 39 laje walasa ka faamuya sɔɔ fura hake sumani cogoya kan.
- Furakeli minnu te taa dimi ko ani fura minnu tali man nɔɔn, i b'olu keli to i ka furakeli labantumaw la.

Berebereli ye
furaw ladumanba
ye denw ma.

2.1 Ka bo si kalo 6 la ka taa o kalo 12 la (san 1)

Nin ye waati ye den caman ka balodese degun sɔɔli be dabɔ min kɔɔ. O la, walasa ka den to a ka keneya la, i be teme ni sin dili ye a ma ka to ka dumuni don o kɔɔ siɛ dama-dama tile kɔɔ. I b'a damine ni dumuni sugu kelen walima sugu fila ye, i n'a fɔ mɔni kuruntan walima i ka dumuni keta yere ni tulu dɔɔnin be min na walima a ka ke fen ye min tulɔlen don dɔɔnin. O daminenen ko dɔɔnin, i be dumuni nafama werew fara o kan i n'a fɔ:

- Semenaw dili a ma siɛ kelen wali walima ka caya n'o ye tile kɔɔ: shɔbagaw, fanw, kɔɔ, jeɛɛbaga.
- Nakɔlafenw: je tobilen, nɔɔn, karɔti, jugubuluw, tamatiw, walima a ka ke lenburuba ye walima juguladumuni minnu be sɔɔ i ka sigida la.
- Jiridenw: jiriden misenninw i n'a fɔ mangorow, manjew, npeku walima namasa yere.

2.2 A san folo temenen ko

I be teme ni sin dili ye a ma san 2 kono walima ka do fara o kan yere.

Ka fara sin kan, i be balikuw ka dumuni nafamaw sugu jagon d'a ma: jomugudumuni, semenan, ani nakolafenw ni jiridenw. Denmisenw ka dumuni keko ka kan ka se sije 4 ma walima ka caya n'o ye tile kono. U ka dumunikesipew ka kan ka sennateliya yere n'u te sin kan bilen. Musomanninw ni cemanninw bee dama ka kan a ko la. Musomannin ni cemannin minnu be dumuni nafama soro k'u fa olu be mo ni kologeleya ni keneya ye. Dumuni sen be hakili kogoli fana na. O la i b'a ye ko den be se ka hakilijagabokow ke, ka kalan ke ani ka tulon ke.

Denmisenw ka kan ka ke i ko shew: ka dumuni ke sanga ni waati bee.

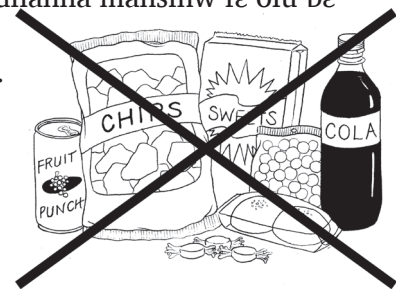
2.3 Buteliw

Buteliw ni datugulan mananamaw te dannayafenw ye barisa a ka gelen i ka olu jelen soro. A ka c'a la u be na ni banakisew ye tuma caman minnu be konoboli bila mogo la. N'i b'a fe ka dumuni di den ma k'a ba taalen to baarayoro la, misali la, i be sinji d'a ma minen jelen kono ani ni kutu jelen ye. Denkorobaw ni denmisennatigew man kan ka dumuni dun buteliw kono abada. Jiridenjiw, moni walima kono kelen buteli kono dili denmisennatigew ma, o be na ni o dumuniw sukaro jilama norolen menni ye u pinw na. O be ke sababu ye ka sumu (pinwo, jintoli) bila u pinw na. Denmisenw be minni dege kogoya la jifilen na.

2.4 Balo nafantanw

Gatoninw, bonbonw, woso jiralenw, minfenw ani dumuni minnu dilanna mansinw fe olu be wele ko "balo nafantanw". U sukaro, u kogo, u tulolanw ani u basimafenw dama temenen don, awa u balolan hake fana ka dogo. Balo nafantanw dunni be na ni a dunbaa pinw tolili ye ka soro ka joliyelen ni sukarobana bila a tigi la ani keneya lanogwosibana juguman werew, a si jamanen ko.

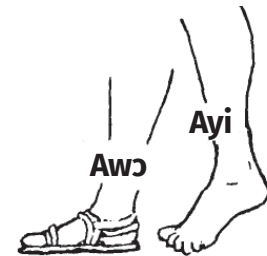
Ni balo nafantanw soro ka di sigida la, denmisenw ka teli k'u pininkali ke barisa u dundala ka di. Anw minnu be denmasaw ni keneya sabatili jogyoro la, a ka kan anw k'an cesiri denmisenw tangali ma ka bo a dumuni sugu ninnu dunni na u nege ye. Ni denmisen ye dumuni pininkali ke, i be jiriden kene do d'a ma, jiridenkisew, kono do, seri walima dumuni were balolan ye min labo k'a soro sukaro ma ke a la. Aw ye denmisenw lafaamuya ko dumuni nafamaw fana ka di. Keneya sabatili dumuniw keli matarafali be denmisenninw deme u ka jenamaya mume kono.

Denmisenw be koro ni keneya ni barika ye k'u to balo jenama kan—u te o soro ka u to balo nafantanw kan.

5 Kεcogo wεrε minnu bε denmisεnw ka kεneya makarali la

- I bε denmisεnw jinw tanga bana ma n' u jinw jεεsili ye. Kana datimiyalanw d' u ma i n' a fε bεbεn n' a jεgεnnaw, walima minfen timimanw. Jε 14 lajε *Balo Nafama bε Kεneya Juman Sabati* yεrε la o kunnafoni kan
- Sin dili: n' i bε dumuni ni minfen wεrεw di, i b' u kε minen jelenw kεε walima kutu jelenw. I kana sεn u keli la butelimafenw kεε, olu minnu sanuman sεrεli ka gelen.
- Kana a to denmisεn banabaatεw walima joli bε minnu na, kaba, nkaranga walima cicilikaba bε minnu na olu ni denmisεn kenemanw ka jε dalan kelen walima u ka jε fini kelen walima farijisusalan kelen na. I b' i teliya o bana ninnu furakeli fε barisa u yεleman ka ka teli denmisεnw ni jεgεn cε ka taa.
- I bε sankesiri matarafa walasa ka sosow gen. I bε jisigiyεrεw lajo walima ji yεrε walasa ka sosow bali bugunni na u la. I bε da yelennεnw tugu ani ka sosobennanw bunbun fεlεwεw la.
- I bε sokεεlεw donyεrεw janya so la, ka wuluw ni shεw mabε mεgεw la walasa mεgεw ka tanga u n' u ka banakisεw ma.
- Ni kεεnantumunin bε denmisεnw na, i bε ntumufaalanw d' u ma kalo 6 o kalo 6, k' a damine u san 1 na. Jε 50 lajε furaw n' u sumacogow jεfεlen don yεrε min na. Ni genntumu don, denmisεnw ka kan ka sabaraw dbon ka sennankolontaama dabila.

6 Denmisenw ka keneyako gelayaw

An ka cesiriba bee ko fe banakunben na, denmisenw be bana soro tuma dow la. Denmisenw ka bana be se ka juguya yoronin kelen. A ka fisa i ka bana taamasijne folow jatemine ni ka fura jini u la joona.

6.1 Bana taamasijnew

Ni denmisen yera ni nin taamasijne ninnu do la kelen ye, a mago be furakeli la teliya la ani jantoli kuntaalan na. N'a furakera, a fari be se ka segin a no na keneya kono. Ni taamasijne yeta ka ca a la ni kelen ye nin taamasijnew ninnu na walima n'a taamasijnew be ka juguya ka taa a fe, bana kun be den kan.

- **Farijidese:** den fari ji deseli taamasijnew ye a ka sukenentanya ye, a dakonona jali, walima ni dinge do bora a kunkolo la. Farijidese ye den ka nimaya joli taamasijne do ye. A yoro laje dugu ma.
- **Kononama:** kirinni cunnen kuntaala surun kono ni sereke-serekeli be a la. O be ke tuma do la ni fariganjugu ye den mine. Taa bo je 12 la.
- **Farifagaba:** den fari fagakojuguya, ani segenfarida, o b'a jira ko den te a cogo la walima a man kene. A banni dumuni na ani miiribanbalikew bee ye konoganko ye den kun kan. Bana fen o fen be yen o geleyalenba be se ka na ni o fari sugu in dali ye den segennen. Ni bana fen o fen juguyara ka teme, o be se ka ke sababu ye ka nin fari sugu lase den na.
- **Ninakilidegun walima ninakiliyelen:** olu ye galakanoro taamasijnew ye o min be saya se den fitininw ma. Je 14 laje.

6.2 Farijidese

Farijidese ye ji dogoya ye farikolo la. Den minnu be sa konoboli fe o caman ka saya sababu ye farijidese ye. A fura ye ka ji min kosebe walasa ka ji bolenw nonabila. O waleya be wele ko farijidon, a nefolen don Konodimi, Konoboli ani Kononantumuw yoro la, k'a ta je 22 ka taa je 24 na. I be o je ninnu kalan walasa k'a don farijidese min be soro konoboli ni fono ani baara kuntaala jan keli fe funteniba tuma fe walima so funtenimaba kono, o furakeli be ke cogo min. Konoboli ka farijidese pangatan ka bon denmisenw kan kosebe, o koso i ka kan k'i janto tuma bee:

Taamasijnew

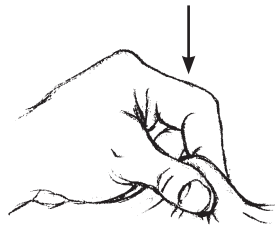
- Konoboli ye taamasijne ye **hali ni farijidese taamasijne were ma ye**
- Minnogo (nka i k'a bila hakili la ko denmisenw te u ka minnogo fo tuma bee)
- Da ani nen jalen don (n'i magara den dafuruku konona na, i b'a soro a jalen be)
- Sugune keli dogoyali fo sugune yere je be kologirinya ka teme.

Ni ninnu yera, i be furakeli damine o yoro bee sani do ka fara u juguya kan.

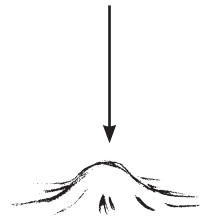
Farijidese taamasijne juguyali dɔncogow

- Fugan-fuganni: fari segenni, kolofaga farifaga
- Dusukun tan-tanni teliyali
- Ninakili duuruli
- Jɛe donnen wo la, ɲɛjisɔɔɓaliya
- N'i ye golo sama ka bila a te sɔn seginni ma a kecogo yere la

E ka bolokan golo dɔ sama ka bila walima kɔɔɓara ta dɔ sama i tɛgɛnkɔni fila ni jɔɔɔn ɛɛ i n'a fo ja in ta jɔɔɔn

Ni a golo bilalen ma sɔn ka segin a nɔ kɔɔ la o b'a jira i la ko farijidese in be a den na

Ni farijidese nana juguya ka se nin hake la, den ni be farati jugumanba la. Furakeli teliman de be se ka o den ni kisi.

Farijidese Furakeli ani a kunbenni:

Farijidese furakeli ka nɔɔ: i be jimafenw di a tigi ma ka min. Jɛe 22 laje Kɔɔɔdimi, Kɔɔɓoli ani Kɔɔɔnantumuw kan, nikisi farilajidon ji dilancogo ni a kefenw ɲɛfɔlen don yen. Ni lafiya te ka na teliya la den ma, i be keneyaso magen n'a ye.

Sinji

N'i be ka den farijideseto balo sinji la, i be teme ni a baloli ye sinji la ni ka farilafaji fara i bolo kan. I be sin diko hake caya. Sin ditumaw ni jɔɔɔn ɛɛ kana teme waati 2 kan. I ka den to yen a ka men sinmin na fo waati min ye a yere diya.

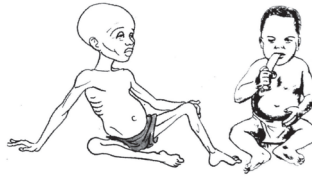
6.3 Kɔɔɓoli

Bojike be weele wele ko kɔɔɓoli. Denmisenw ka kɔɔɓoli sɔɔsababu ka ca, a ka telin ka ke banakisew sɔɔɔli ye jinɔɔɔladonbaliya fe ani a be sɔɔ balo nafa dɔɔɔmanw dunni fe. A ka ca a la kɔɔɓoli be jo a yere ma hali ni fura ma ke a la. Nka sa, fura lakika dɔ kɔni be yen kɔɔɓolitɔw kama ni o ye ka jimafenw di a tigi ma walasa k'a farilaji bolenw nɔnabila. Ni jimafenw minni te, den kɔɔɓolibaato farilaji camanba be se ka bo fo o be ke a sali sababu ye.

Ka den ni kisi, i be jimafenw d'a ma walasa ji min bɔra a fari la o ka nɔnabila.

I hakili la fen minta dili den kɔnɔbolito ma k'o be kɔnɔboli tɔ juguya ka taa a fɛ wa? O miiriya sugu jigin ka di mɔɔ kɔnɔ n'a jɛ be boji suuruto la ka bɔ den na. **Nka a bila i kun na ko ji te kɔnɔboli sababu ye.**

Jimafɛnw tigeli kɔnɔbolito la o tɛ fɛn bɔ kɔnɔboli la. A be den ka farati tɔ juguya ka taa a fɛ.

Jimafɛnw minni be kɔnɔbolito ka bana kenɛya.

I be se ka kunnafoni caman sɔɔ kɔnɔboli kan Kɔnɔdimi, Kɔnɔboli ani Kɔnɔnantumuw yɔɔ la jɛ 25 la. A furakeli kunnafoni minnu dira yan olu be denmisenninw ta dɔɔn de kan.

Kɔnɔboli Furakeli

1. Den min si tɛ san 2 bɔ, boji ke o ke i be jifilen kaari kelen (jifilenfa tilayɔɔ 4 kelen: $1/4$) di a ma jimafɛn na walima ka tɛmɛ o kan. Ni den ye san 2 sɔɔ walima ka caya n'o ye, i be se jifilen fa tilance kelen ma walima jifilen jɛ kelen yɛrɛ ma boji ke o ke. Farilafaji ye ji gerɛgere ni kɔɔ ani sukaro dɔɔnin jagaminen ye kɔɔ na, walima jɛjɛ tobilen serilama. Mɔɔ dɔɔ be kumu dɔɔnin jagami a la a mindala diyali kama. A labɛfɛnw dɔnni ko mana ke i kɔnɔ, taa bɔ Kɔnɔdimi, Kɔnɔboli ani Kɔnɔnantumuw yɔɔ lajɛ gafɛ jɛ 22 la.
2. **I be dumuni di a ma.** Waati caman na den tɛ a fɔ ko kɔɔ be a la. N'a dun tɛ dumuni ke a fanga be dɔɔya ani a tɔ be bana ka taa a fɛ. I janto a la. I b'i jija ka kutu jɛ damadɔw d'a ma walima lɔɔma fitininw, o diko ka se sɛjɛ 6 ma tile kɔnɔ walima a ka caya ni o ye. I be lɔɔmaw bonya ka taa a fɛ ni den bɛka kɔɔya ka taa a fɛ. I be den ka ruwi lakɛfɛn caya a ka nafaya ni barikalanw ye i n'a fɔ (u kuru cilen kɔ) fanw, jɛjɛjalan, kɔnɔkumu, awokaw, walima namasa. N'a y'a sɔɔ ko sɛmanan walima nakɔlafɛnw ntanya b'i la, i be tulu kutu jɛ kelen ke ruwi la.
3. **I be kɔnɔbolijɔfuraw ye k'u to yen**
Olu be baara ke i ko jibennan n'o ye ka kɔnɔboli latɔn walima k'a jɔ sani u fanga ka ban. U be kɔnɔboli latɔnnen to den kɔnɔ yen an'a banakise. Kɔnɔbolijɔfuraw kɔni be mago jɛ kunfilanintu ni kɔnɔboli jolima dɔw la. Jɛ 40 lajɛ.
4. **Kɔnɔboli bali nali ma** sɛjɛ wɛrɛ ni yɛlɛma donni ye i taabolow la, i n'a fɔ ka jinɔɔlabɔ matarafa ani ka balo nafama dun.

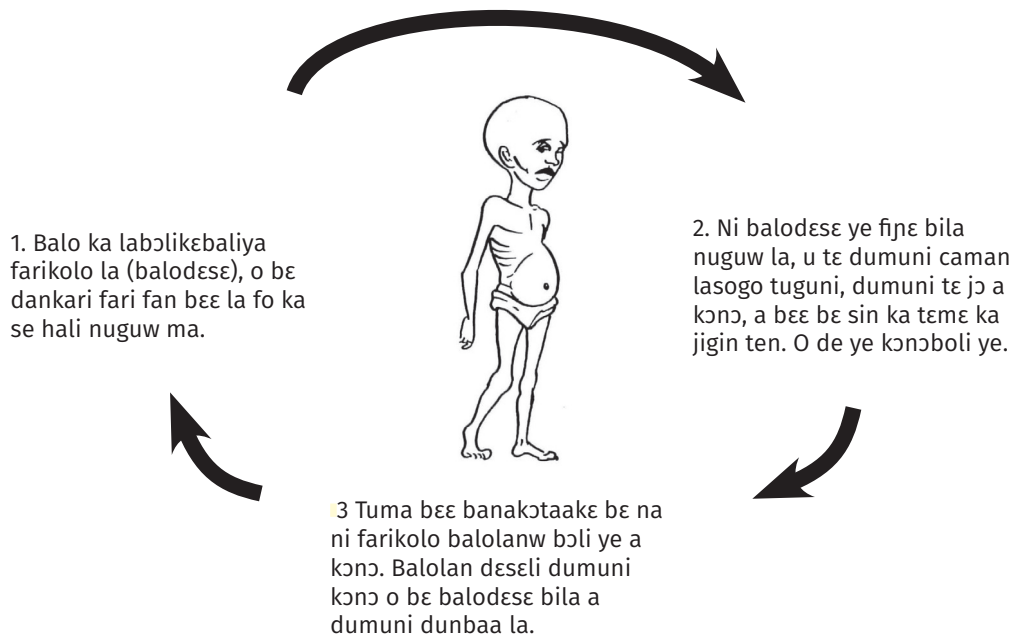

Farikololaji ani farikolobalolan minnu bɔra kɔnɔboli kɔɔn, sinji be olu kɔnabila.

Balodese ani kɔnboli

Balo ma denmisen minnu labɔ olu ka kɔnboli sɔrɔli ka ca; wa u keneyali man nɔɔn fana. O ye ka a jira ko a bana fila ninnu taalan ye nɔɔn ye jankaro yeɗema-yeɗemani na

Balodese be na ni kɔnboli ye - kɔnboli be na ni balodese ye.

N'i sera ka nin fen fila ninnu ka yeɗema-yeɗemani bali i den be kisi kɔnboli ni balodese fe saya ma; fana banakise kelen be yen ka bɔ banakise caman werew la n'o be denmisenw mine kɔnboli ni kɔngɔ kɔtigɛbali ye minnu farikolo fengɛya, i be a tanga o donni ma a fari la.

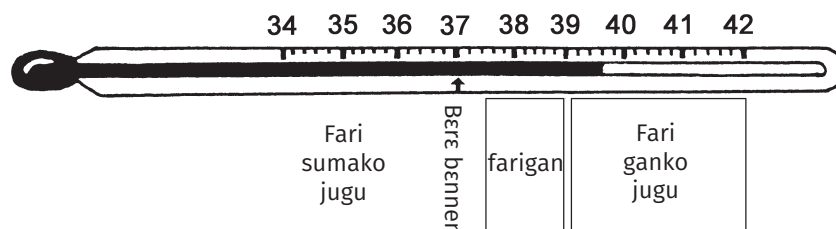
Ni wari fitini dɔrɔn be i kun, o don dumuni nafama na i den ye. O dumuni be na fanga di i den ma min b'a to a be keneya teliya la, o min fana b'a to kɔnboli man teli k'a sɔrɔ tugun. Walasa ka balodese jugumanba furake, Balo Nafama be Keneya Juman Sabati yɔrɔ laje, gafe je 22 kan.

Dejen be kɔnboli jo

Dejen (*le zinc*, damannege dɔ don, gafe je 52 laje) be denmisenw ka kɔnboli fanga ban. O kosɔn, i be se k'a di den kɔnbolibaato ma n'i b'a sɔrɔ.

Den min si be kalo 2 la ka taa kalo 6 la: i be dejen mg 10 di o ma don o don fo ka se tile 10 ma. I b'a kise mugu-mugu k'a daji sinji dɔɔnin na.

Den min si be kalo 6 la ka se san 5 ma: i be tile 10 ke dejen mg 10 di o ma don o don.

6.6 Sumaya

Sumaya nefa k'a fefesefe **Banakisedonbana Juguman Dɔw** yɔɔ la nefa yɔɔ la. Ale ye denmisenw ka saya sababu jɔnjɔn dɔ ye sigidaw la a ka ca minnu na.

Sumaya taamasijew

- Farigan
- Farigannene walima wɔsili
- Kunkolodimi, kurutugudadimi, kɔnɔdimi
- Fɔɔɔɔni walima kɔnɔboli

Sumaya furakeli

Ni cogoya be i bolo k'a segesege k'a sidɔn fɔɔ, i b'o ke fɔɔ sani i k'a furakeli damine. Nka ni segesegeli cogoya te yen, ni sumaya ye i ka yɔɔɔɔɔɔɔɔ dɔ ye, n'i ma kun were si ye farigan na, i be sɔɔ ka sumayafura dili damine a tigi ma joona. Jolidese ye den sumayatɔw ka geleya dɔ ye.

O la, a ka kan u ka furaw ta nege barika ka bon minnu na (ne 53 laje).

Geleyali taamasije

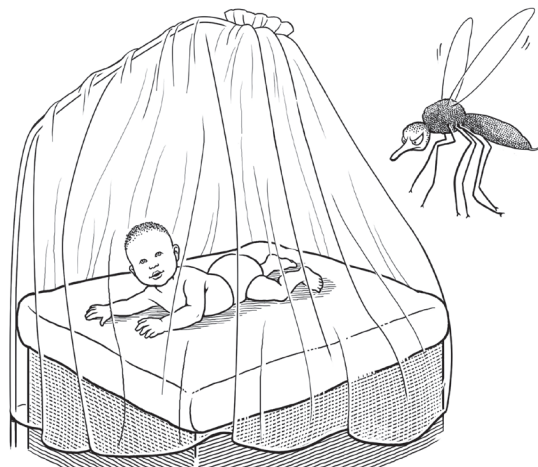
- Ninakili degunni
- Kɔɔɔɔɔɔɔɔ, miirili juguw, i te k'i yere kala ma, walima hakililabana taamasije fan o fan yeli (kanjabana yɔɔ laje, gafe ne 13 la).

Ninnu ye dankarili nenamaya la taamasijew ye n'o b'a jira ko o den masina mago be furakeli la teliya la. I be sin k'a sɔɔ ni artesunati ye ten. Ni artesunati ma sɔɔ i bolo, i be a sɔɔ niwakini na. **Banakisedonbana Juguman Dɔw** yɔɔ laje gafe kɔɔ, Furaw be yɔɔ min na yen (mɔni).

Sumaya Kunbenni

Banakisedonbana Juguman Dɔw yɔɔ laje gafe kɔɔ yɔɔ la walasa i be se ka sumaya keɔcogo caman dɔn i ka du ni i ka sigida tangani kama.

Sumaya mabɔ i la ni sankew ye ani ni sosobennan donni ye fɔɔwɔw la.

6.9 Galakanɔɔ (fogonfogonnabana)

Sɔgɔɔɔɔ, mura, ani ninakili bɔli geleyaw be se ka ke ka dan hake la walima ka juguya. U la juguman dɔ ye galakanɔɔ ye, ale min ye fogonfogonnabana ye. Galakanɔɔ nɛfora k'a fɛsɛfɛsɛ *Sigida 13, Bana minnu be mɔgo mine ka caya* (seben nɛ __) kɔɔ. Ale ye densaya sababuw telimanw na teliman dɔ ye.

Galakanɔɔ Taamasinew

- **Ninakili yelenni** ye galakanɔɔ taamasinew la belebele ye. Ninakili yelenni kɔɔ ye:

Ni denyerenin b'a kalo 2 fɔɔ kɔɔ: nɔnni keli ka tɛmɛ fo sɛnɛ 60 kan sanga kelen kɔɔ

Ka bɔ a kalo 2 la ka se a kalo 12 ma: a ka caya ni nɔnko 50 ye sanga kɔɔ

Ka bɔ kalo 12 la ka se san 5 ma: a ka caya ni nɔnko 40 ye sanga kɔɔ.

Den bɛɛ ninakili be yɛlɛn ni a be kasi la. I be a lanɛgɛ. Ni a ye a dade i be i tɛgɛ da a kɔɔbara kan k'a dɔn ni a be ka yɛlɛn ka jigin. I be ninakili bɔko jatɛmine sanga kelen kɔɔ.

- Farigan
- Sɔgɔɔɔɔ
- Disigolo be foron ka jigin nɔnni ke o ke
- Dumuninege tigeli a tigi la

Galakanɔɔ Furakeli

Ni i dara a la ko galakanɔɔ be denmisɛn na, sin i ka a furake ni banakise-fagalanw ye: i be amɔksisilini mg 325 di a ma, sɛnɛ 2 tile kɔɔ tile 5 kɔɔ.

Den min si be san kelen dugu ma, i be mg 187.5 di o ma (mg 250 furakise tilayɔɔ 3/4 na). I ba mugubɔ ka daji sinji dɔɔnin na. Nɛ 43 lajɛ kunnafoni caman sɔɔli ko la amɔksisilini kan. Kotiri fana be galakanɔɔ keɛ. Nɛ 46 lajɛ.

I be jimafen suguya caman di a ma a ku min ani dumuni caman

Den ka bana be nɔgɔyali damine tile 2 kɔɔ. Na tɛ ka nɔgɔya, sababu wɛɛ ka teli ka ke a la, i na fɔ sɔgɔɔɔɔninjɛ, sisan, walima a be se ka ke ntumu dɔ ka bana sababuyalen ye no sera fɔ fogonfogon ma. Ni den ka bana be ka juguya ka taa a fɛ, na ninakili degunnen don kɔsɛbɛ, na tɛ ko kala ma, walima ni kɔɔɔnama be a la, o fura ye anpisilini ni jɛntamisini sɔgɔliw keli ye a la. O kɔ, a ka fisa ni i be se ka kenɛya tigilamɔgo dɔ sɛgɛɛ. Nɛ 43 lajɛ gafe kɔɔ.

Galakanɔɔ Kunbencogo

Fɛn o fɛn be fogonfogonw bɔ u cogo la o be a to banakisew be don u la nɔgɔya la. Sisi be fogonfogonw fɛgenya ka galakanɔɔ sennateliya. Ni sigaretiminaw be so kɔɔ, olu ka kan ka u ka sigaretimin ke kenɛ ma tuma bɛɛ ani ka u yɔɔ janyalen to denmisɛnw na.

Ni sisiboda be gakuru la, o be ke sababu ye sisiw be bo ka je, o la musow ni musomanninw minnu be tobili ke, ani denmisen werew minnu be kere fe, olu fagonfagonw be kisi sisi jugu ma.

Galakanɔɔ ni balokojuguya

Den minnu sata be ke galakanɔɔ ye o fanba bee ye denw ye minnu baloko ka jugu. Balodese b'u fanga dogoya ka teme fo u be dese ka banakisew donni kele u fari la.

Ni denmisenw fara kojuman,
mogokorobaw be sunogo kojuman.

Səgəsgə geleman taamasijew

Wulusawgawgaw

A be ke tuma dɔw la den kanfilen kɔkɔna be ka jɔnni degun bila den na. I be a jɔnkan kɔkɔsi ka a ta ka taa ni a ye keneyaso la n'i je be a la ko a te ka fiɛ duman sɔrɔ. Fura dɔw be yen minnu be se k'a kankɔkɔna fununi jigin.

Keteketenin

A simple line drawing of a person's head and shoulders in profile, facing left. They are coughing into their right elbow. There are two small cloud-like shapes at the end of the cough.

Ni a temeko kelen kera, a tigi jɔnni be teliya fiɲe samata nɔ fe. Ni a ye ninakili sama ka don a kɔnɔ, mankansugu dɔ be to ka bɔ sɔn. Keteketenin n'a be wele fana ko jakumapama, kuntaala be se ka kalo caman sɔrɔ. Keteketenin kɔnin ka jugu mɔɔgɔ bee ma nka a ka jugu denw ma ka teme. Den min si be san kelen dugu ma o be se ka faga a sɔɔɔɔɔɔ banbali fe. Denw be mankan min bɔ o ma kɔɔgɔ ka se a hake yerɛyerɛ la minke, o be geleya don a dɔnni na joona ko a be olu la.

Keteketenin Furakeli

- Kana yaala-yaala ke f'o be ke sababu ye ka sɔ́wɔ́wɔ́ lajuguya
- Sin dili walima i be dɔ́ fara ji ni jimafenw dili kan a ma ani a ka dumuni caman ke.
- Ni den min be ka fasa ka taa walima n'a be i ko a jɔ́n be ka mine, i be fura jini a ka bana na. Denmisenw tangali kecogo puman keteketenin ma o ye a bana in tɔ́glabolocí (DPT) keli ye. Banakunbennifuraw yɔ́wɔ́ laje, (seben ne __) kɔ́kɔ́.

Տպագրություն

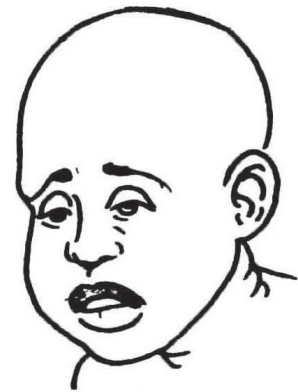
Sogwagwoginje saroli ka telin denmisenw fe ni mogwakwabaw ye. Ni sogwagwo ye denmisen mine ka se dogokun 3 ma wali ka teme o kan, janko n'a saro sogwagwo in ni farigan be wogwog fe walima ni sogwagwoginjetso do be du kwoko, i be bo Geleya minnu be Ninakili boli ni Sogwagwo la yoro laje (seben ne __) o kunnafoniw kama.

Ninakili bɔkan kɛli ka filefiyeƙan laɗege i ko filefiyeƙan

O degun in ye ninakili boli ye ni filemankannin do ye. A sababu be bo fagonfagon konna mineni ye k'o ncon walima kanfile konna. A be se ka bo kene kan ni mura y'a tigi mine walima ni degun do y'a fari saro. N'a bana in be taanikasegin ke, o ka telin ka ke sisan ye. A be se ka ke fana sogwasogwoninje taamasije do ye, kerengerennnya na ni a mankan in boli ka jugu disi fan kelen na ni to kelento ye. Taa bo Geleya minnu be Ninakili boli ni Sogwasogo la yoro la ([seven je](#) [__](#)).

Mura

Ni nunjibo, nkwochidimi, walima sɔgɔsɔgɔ be den na o be ban n'a te segennabaara ke, n'a be ji min ka caya, ani ka dumuni ke ka ne. Den be keneya a yere ma o cogo la hali ni fura tata ma di a ma. Banakisefagafura tali kun te mura la. Mura be taa laban tulo banani na tuma daw la (ne 18) walima a be laban nkwochidimi na (ne 20).

6.11 Tulolabanaw

Ni denyerenin walima den be a tulo waasi-waasi ka to ka kasi, i b'a sɔɔ tulolabana dɔ y'a sababu ye. Tulolabanaw ye denw minenibana ye. Tulolabanaw mineni ka teli denmisenw fe kosebe kerengerennenya la mura walima nunjibo kɔ fe. Nunso kɔnɔna taara bila tulo dugumaso la, min b'a to o la banakisew teme be diya ka di u fila ni nɔgɔnce furancenin fe.

Tulolabanaw taamasipew

- Denkɔɔba be se k'a fɔ i ye ko ale tulo be ka a dimi
- Denyereninw be ka kasi, walima u b'u tulo shen walima k'u kunkolo kere fila shen.
- Farigan be se ka ke a sen kɔɔ, dumuninegentanya, sunɔgɔ sɔɔli geleya, walima foyi yere te diya a ye

Tulolabanaw furakecogo

Tulolabana dimi be se ka bonya kosebe ka denmisennin bila kasi caman na. Nka ni den ka keneya sabatilen don ani ni a balolen don ka je dumuni nafamaw na, a ka ca a la a be ban a yere ye ten. Asetaminofeni be se ka ta a dimi dali kama. I fana be se ka jinejaba tulu da a la k'a laje fana, ale ye yerɛkɔɔfura dɔ ye min be se ka dɔ je a la. I be jinejaba kise dɔ daji jiritulu dɔ la ka su ke. I be sɔɔ ka o tulu dɔ tɔni-tɔni a tulo la sije damadɔ tile kɔnɔ.

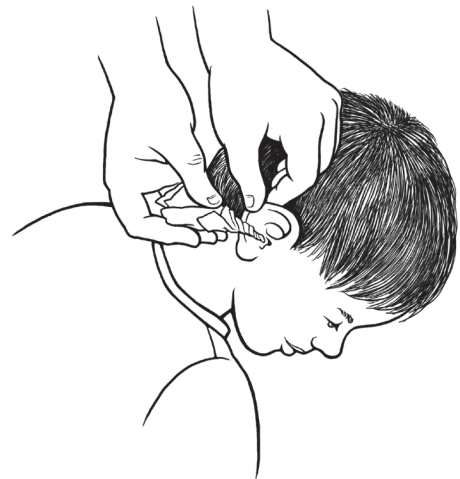

Banakisefuraw ka kan ni dili ye ko minnu na

Amɔkisisilini (*amoxicilline*) walima kotirimɔkizazɔli (*cotrimoxazole*) tali be se ka ke fen puman ye den ma, den min ka keneya sabatilen te ka je. O den ninnu ka banakise keleli ka bɔ u fari la o man nɔgɔ. O b'a to tulolabanaw be men sen na. Tulolabana kuntaalanaw walima ka to k'a sɔɔ tuma caman o be se k'a tigi lase tulogeren ma. I be banakisefuraw di nin kun ninnu na:

- ni nen walima joli be bɔ tulo la
- ni tulodimi te ka tile nɔgɔya dama dɔ kɔ fe.
- ni tulodimi be den na min si te teme kalo 6 la

Je 43 ani 46 laje banakisefuraw tata hake sumani donni kama.

Tulolabana Juguyali taamasijew

I jija i ka furakecogo sɔɔ n'i ye nin taamasijew dɔ ye:

- Ni dimi be tulokɔɔkolo la
- Ni kunkolodimi, jenamini, walima kɔɔɔpama be a la
- Fugan-fuganni (segenkojuguya walima ka fengeya i senw kan), menni fanga dɔɔɔyali, tulogeren.
- I be nen ce ni celan magaman dɔ ye.

Dimi ni funun keli tulo kɔ la o
be se ka ke kololabana ye min
ce ka jugu n'a be fɔ a ma ko
tulokolodimi.

Tulolabana Kunbencogo

Tuma dɔw denmisen be fen dɔ don a tulo kɔɔ. I be sɔɔɔlibije bara kisentan ke k'a bɔ a kɔɔ o falen ji ni jilan, walima kumu jagaminen jɔɔɔɔ na k'o fiye tulo kɔɔ. Walima, ni i be se k'i janto tulo kɔɔɔna na a kana jogin, i be se k'a bɔ a kɔɔ ni kemesuladege dɔ ye. Ni olu bɔra a la, i kana sɔn fen were donni ma mɔɔ tulo kɔɔ k'i be ka a kɔɔɔfen bɔ ni o ye. I be se ka banakisew lase tulo kɔɔ walima ka tulo jɔɔɔɔ sɔɔ i pine ma. Hali waasidanin fitinin be se ka nen ta tulo kɔɔ.

Den minnu ye sin sɔɔ ka je olu ka tulolabana ka dɔɔ

6.13 Kolocifarigan

Kolocifarigan be na kannabaganin banakise donnen ko kankɔɔna na. Denmisen minnu si be san 5 ni san 15 cɛ, a be olu den mine ka caya. Ni nin taamasijɛ ninnu dɔw yera den min na dɔgɔkun 2 ka se 4 ma nkɔɔɔdimi dɔ temenen ko, i ka sigi ni a ye ko kolocifarigan ka teli ka ke u sababu ye:

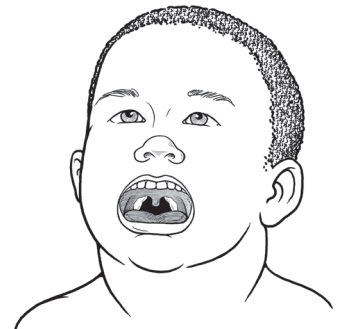
- Kurutugudaw dimini, kerenkerennnya la bolokurudaw ani senkurudaw
- Kurutugudaw fununni, u kalayali n'u je bilenni
- Farigan
- Farikolo birindili ni a golo faronni, bolokanw na, senkanw na, nka jeda te a la
- Jeda ni senw ani bolow ka yerere u yere ma (o be wele ko yerere, daw ko a ma Sen Witusi donkocogo)
- Fengeyali, jonmine ani disidimi.

N'i sigara a la ko kolocifarigan be den na, i be pikirimugu ke k'a furake (bo ne 44 na laje. I be taa ni a ye dogworo fe yen. Kolocifarigan be dusukun bana ni ka a fanga dogoya. O be wele ko sunkunnakoloci. O be se ka dankari a tigi ka mogoya la (a tigi sago te a yere farikolo la), walima ka sajoona se a ma.

6.14 Kannor

Kannorɔ ye bana juguman ye min be damine ni nkɔɔɔɔdimi ni farigan misennin ye. Tile damadɔ kɔ fe, falaka sugu dɔ be bɔ nkɔɔɔɔ na, a finyalen don dɔɔɔnin walima a jemannama don. Den kumakan be goya tuma dɔ, a kan be funu k'a nunfiɛ kasa goya. Kan fununi ni falaka finmannin walima jemannama in b'a to a ninakili bɔli be geleya walima a tigi te se ka ninakili.

Kannoro furakecogo

- I be fura jini a la. Bagafagalan dɔ be yen a kama
- I be eritoromisini dɔ di a ma (je 46) walima i be pikirimugu dɔ di a ma (je 45)
- A b'a da muguri ni jiwoɔɔgolen ye ka kɔgo fitinin ke a la.
- A be fipesumalenbara don a nun na k'o sama k'a nun gerennen bo

Falaka min be da nkɔnkɔ na ni o kologirinyara ka teme fo ka jɔnni degun, i be o faari ka bo yen ni fininin magaman jelen do ye. Kannabaganin kunbenni ka ngo n'a kunbennifura DPT ye. I be a pini k'a don ni boloci bolodalenw be i ka sigida la walasa i denw bolo ka ci

6.17 Nparancan

Nparancan be farigannin dɔ bila a tigi la ani ka kuru ɲɛɲɛma fitinin bilenninw ke a fari la. Kuru-kuru ninnu be damine faribakolo ma fɔlɔ ka sɔɔ ka yereke ɲɛda, bolokanw ni senkanw kan. Kurunin ninnu laban be yeɛma ka ke kuru kunbabaw ye walima dulon-dulon minnu be ji don ka ci-ci ka tila ka ncɛn don.

Nparancan be ban a yere ma dɔɔkun kelen kɔɔ. Nka a kuruw siɲeni banbali de be na ni banakisew ni nɔɔw donni ye golo jukɔɔ, o min be se ka gololabanaw sababuya fana. I be den ladi a ka fara a kuruw siɲeni na. I b'a sɔɲinfaraw tige ka surunya ani k'i jija a tɛgew jɛlen ka to tuma beɛ. Walima i be fɛn don a tɛgew la. I be se ka ɲɛɲɛ in mada ni finimugu sulen ye ji wulilen sumanen na ka o d'a la walima ni seriji dali ye a la. Kɔlɔrfeniramini n'a ɲɔɔɔna ɲɛɲɛdalanw fana be se ka ta ka ke a ɲɛɲɛ tigɛlan ye. ɲɛ 49 laɛ

Nparancan be se ka kunben ni kunbennifura ye (kunbennifuraw la, seɓen ɲɛ __ laɛ). Ni den min y'a kunbennifura boloci ke walima ni min delila ka bana yere sɔɔ kaban, o y'o tigi kelen ye k'a kisilanw sɔɔ a fari la.

6.18 Kaba

Kaba be ɲɛɲɛ birindilima bila fari kerew la, tɛgew la, bolokanw na, senkanw na ani cɛya kala la. A ka ca denmisenkunda kosebe. Walasa ka faamuya werew sɔɔ kaba ni gololabanaw kan, **Golo, Sɔɲinfara, ani sigi kunkangeleyaw** laɛ (mɔni yɔɔ kɔɔ).

6.19 Nkenkenkɔɔɔ

Nkenkenkɔɔɔ be damine ni farigan ye, seɓen, kunkolodimi, walima dumuninegentanya ye. N'i be i da waga walima n'i be dumuni ke, a be se ka digi i la. Tile fila kɔɔ, funu magamannin dɔ be bɔ ntagakɔɔla la tulo jukɔɔ, dimi be min na i n'a fɔ ja in ta ɲɔɔ. A be se ka damine fan kelen fe fɔlɔ ka sɔɔ ka fan kelentɔ mine.

Nkenkenkɔɔɔ be ban a yere ma tile 10 ɲɔɔ kɔɔ. Ni da funun ma jigin, o be se ka ke ko were ye. Balodese (Balo Nafama be Keneya ɲuman Sabati yɔɔ laɛ ɲɛ 20 na) ni Sidasun (Sida ni sida sun yɔɔ laɛ - mɔni yɔɔ la) olu fila beɛ be se ka ke tulokɔɔla fununi ni kurunin kuntaalajanw sababu ye o min ka surun nkenkenkɔɔɔ la.

A ka gɛlen nkenkenkɔɔɔ ka yɛlen ka se fo tulow ma walima kunseme ma. I jija i ka furakecogo jini joona ni kanjabana taamasinew fɛn o fɛn yera mɔɔ la k'a sɔɔ nkenkenkɔɔɔ b'a tigi la (ɲɛ 13 laɛ) walima ni mennikegeleya be mɔɔ min na. Nkenkenkɔɔɔ kunbennifura be yen (kunbennifuraw /temenkanfura yɔɔ laɛ - mɔni yɔɔ la).

7 Fari fanw banani

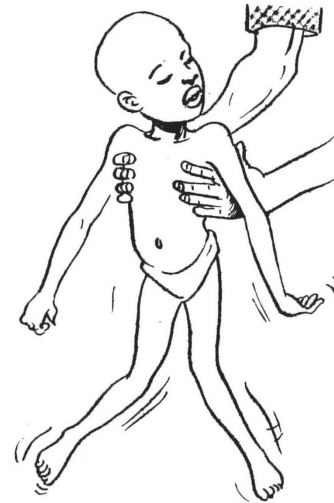
7.1 Kunnakirikirili (den kirikirila)

Kunnakirikiri ye joginni ye kunseme na min be fiyen bila den yelemacogo la ka bo a no na ani a secogo a fari koro.

- Jiginniyoro la, den magaman be ke a ye k'a kolo faga ten (nka dwo ta la, den be mogo keneman fari ta folo).
- Den ka moni senna be sumaya ni a denjogon tow ta ye a korobayat. A be sumaya a kunkolo korotali la, sigili la, walima nunumani na.
- Dumunike ka gelen a densugu ma. A be dimi ka kasi doron. A dwo la, a masumalen be ke ka teme den masumanicogo koro kan.
- Komin a be ka mo ka taa a fe, a boli a no na bee be ke n'a fari jalen ye ani fanw lamagabaliya ye. Kunnakirikiri be den minnu na olu tila bee ka suma hakilinamiiri fe ani kalan fe. Nka i kana u bee mine o ma. Den kunnakirikiritow be se ka tulon ke, u be se ka fen dege, u be se ka don kalan na.

Komin a be ka mo ka taa a fe, a boli a no na bee be ke n'a fari jalen ye ani fanw lamagabaliya ye. Kunnakirikiri be den minnu na olu tila bee ka suma hakilinamiiri fe ani kalan fe. Nka i kana u bee mine o ma. Den kunnakirikiritow be se ka tulon ke, u be se ka fen dege, u be se ka don kalan na.

Neda, kan walima faribakolo
be nkolo ka don jogon na i
ko kemesu, ka to ka kuru ka seri

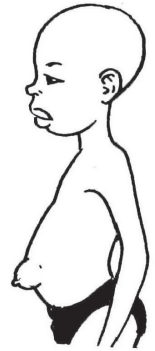

Kunnakirikiri te bana banta ye. Nka i be se ka a densugu deme walasa a be se ka sagolakow ke a yere ye. A ka se ka a jo a yere la, ka kuma ani ka a yere ladon ani mogo werew. I be se keneyaso do la farikololaben be yoro min na. I be i jija ka keneyaso do yoro pini hakilinabanabaatow ladonni walima farikololalagali be ke yoro min na.

7.2 Bara kuru janyali ka bɔ (baralakaliya)

Bara min kuru janyara ka bɔ i n'a fɔ nin cogo (ja kɔɔ) o be sɔɔ kɔɔbara bu dow boli fe jɔɔɔ na dɔɔnin. A bara sugu be ban a yere ma hali ni fura ma ke a la. Ka fini tige ka ben a ma walima k'a siri ni finikɔɔ ye walasa a ka ncɔn ka jigin o fe o te mago je a la. (Nka barajuru binnen kɔ, a te dimi ke tugun).

Hali baralakaliya kunbaba min b'a cogo la o te kojugu ye barisa o men o men o be don a yere ma. N'o be yen halisa den san 5 temenen kɔ, i be dɔɔɔɔɔw sɛɛɛ n'a ye. A be se ka ke a ka kan ka tige ni ka a laben.

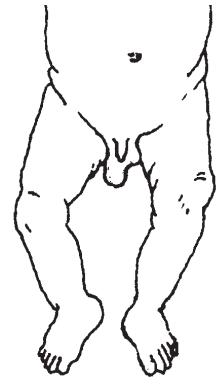

7.3 Kɔkilifunun, sumaya, ani kaliya

Kɔkiliw be foroko min kɔɔ, n'a be wele ko kayabara, o be se ka fa ji fe walima nugumisen kun dɔ be se ka yuuru ka jigin o kɔɔ. O be na ni o fan fununni ye.

A bana in sɔɔsababu be se ka dɔn. I be yeelen dɔ menen kayabara dugumana na.

- Ni yeelen be tɛɛ a fe, o kɔɔ ye ko kayabara falen don ji la. O be wele ko sumaya wa a ka ca a la o be ban a yere ma. N'a menna ka tɛɛ san kelen kan, i be se dɔɔɔɔɔw ma u k'i laje.
- Ni yeelen te tɛɛ a fe, ani fana ni kuru be foolo ka taa a fe ni den be sɔɔsɔɔɔ walima ka kasi, o kɔɔ ye ko nugumisen kun dɔ yuurula ka jigin a kɔɔ. A be fɔ o ma ko kaliya.

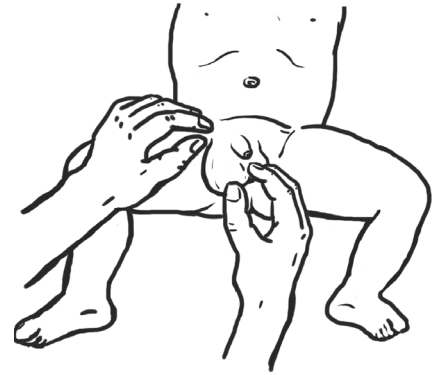
Kaliya fana be se ka nin yɔɔ funu (ja kɔɔ)

cɛmannin fara musomannin kan. Ni funu in be foolo ka den to sɔɔsɔɔɔ la walima kasi la, a ka telin ka ke kaliya ye. (N'a be to a cogo la, a ka teli ka ke fasakun dɔ fununnen ye, *Banabaatɔ Lajeli* la yɔɔ la).

Kaliya ka kan ka furake ni a yoro tigeli de ye. I be se ka a laje ka a digi ka don folo:

1. Ni jazipamu be i bolo, i b'o d'a tigi ma ka dimi da (ne 48 na kalan)
2. I be kunkorodonna walima fenkuru do don den dalen bobara koru k'o yoro korota san fe ni a kunkolo ye.
3. I b'a mine k'a biri a kunbiri kan k'a kofela jira kene kan kaliya ka ye ka lasaa - i ko ntori.
4. I be jikuru do da finimugu wali korimugu konu k'o sumalen d'a la k'a funu jigin. I be jo ka sanga 10 joko ke folo.
5. Ni o ma mago ne, i be i bolo da a la k'a digi kojya la ka don a no na yen. A digili ka don a no na yen o t'a bali a ka taa baara dogtoroso la.

Ni dimi gelen be kayabara konu, kerengerennenya la n'a dimi wulili te suda, o ye sogokun do melekelen ye fari la. O be wele ko kakilimeleke. O den mago be baarali la o yoro bee k'a kakili furake.

8 Joginniwa ni kasaaraw

Denmisewa ka joginni ni kasaara barika ka bon ni magokorobaw ta ye. Nka i b'a ye ko joginniwa ni kasaaraw furakecogo bee ye kelen ye denmisewa fara magokoroba kan a ka c'a la. I be se ka kunnafoniwa soro joginni kerengerennenwa kan ni i ye Furakeli kunfolo yoro kalan (moni konu).

Denmisewa ka joginni fanba be se ka bali.

8.1 Dusukunjo

Dusukunjo ye bana juguman ye ni den si be san 2 joko. Ni den be ka sogsogwa walima ka mankan do bo, a kolsi fo a ka fen do bo a da konu. Ni den te se ka sogsogwa walima ka kulekan bo, i be a disida bugu-bugu ani k'a disi benyoro ko la bugu-bugu joona a ka fen bo sogsogwa keto. Walima ni den min te teme san 1 kan folo, i be o konobara digi-digi k'o mosi-mosi a ka fen bo a da konu. Bo furakeli kunfolo la (moni konu). Dumunikuru jalenwa ye dusukunjo sababuwa la fanba ye denwa fe yen. I kana bonbonwa ni kisemafenwa ani sogokuruwa ni nakolafenwa kuturu di denwa ma. Denmisenninwa ka dumuni te fen ke u la n'a tobira ka ne ani k'a tige-tige walima k'a joko ka misenya.

Denwa ka dusukunjo sababu dannenwa ye u ka tulonkefen fitininwa ye: ntolakurunin, wariganaw, ani foolobaraninwa. O joginnifen ninnu ka kan ka mabo denwa na.

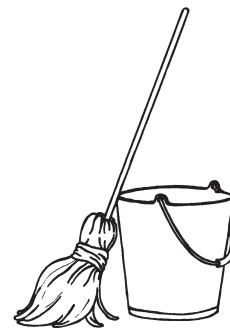

8.2 Bagamafenko

Bagaw, ntɔnfuraw ni fɛnpɛnamaninfuraw, ani sojɔsilanjɪw bɛɛ ka kan ka lasago yɔɔw la denw bolo tɛ yɔɔ minnu sɔɔ walima ku dasɔɔ fɛn kɔɔ denw kanu ye ka se u ma. Walasa ka fɛn caman dɔn bagajiko kan, bɔ Furakeli kunfɔlɔ kalan (*mɔni* kɔɔ).

8.3 Jilatoli

Den bɛ se ka to dalaji la, folonji, walima hali palanfaji la. I ka kan ka denmisenninw kɔɔsi n'u bɛ ka gere ji la, kerɛnkerɛnɛnya la cɛmanninw, bɛ to ji la k'a sababu kɛ nɛmajɔbaliya ye kɔɔnikɛ la jijuguw walima ji dunmanw kɔɔ. Tɛmɛsira bilali jimayɔɔw la ani senw dilali u kun na o de jɔɔ tɛ; ani denmisɛnw bɛɛ degeli kɔɔni na olu ye siraw minnu nafa ka bon kosebɛ sigida tangali la jilato kasaaraw ma.

Den san 1 bɛ se ka bin palanfaji la ka to a la.

8.4 Jeniniw

Denw bɛ tanga jeniniw ma ni i bɛ u mabɔ gadaw la, barama kalamanw, tasumaw, ani yeelenbɔlanw na. Nka na ma nɛ ko jenini kera kaban, u furakeli ka kan ka kɛ teliya la. O kun ye jeninida dimi daliko ye ani banakisɛw donni balili ye a la, olu minnu ka telin ka juguya jenini kelen kɔ fɛ. Dimiba tɛ kɛ jeninida jugu dɔw la ko sababu kɛ fiyen bilali ye farikolo sɔmisiraw la golo la. Hali ni dimi ta la, u furakeli ye wajibi ye. Jeninida furakɛcogo kun kan, Furakeli kunfɔlɔ kalan (*mɔni* kɔɔ).

8.5 Bolifɛnkasaara

Dibiriw ni sigiyɔɔjalaw bɛ se ka mɔɔ tanga joginni ni saya caman ma bolifɛnkasaarako la; moto, negeso, walima mɔbilikasaara. Ni siraw labenna ka u nɛ sirakantaamanaw kama, sennamaw ni nɛgesotigiw, o bɛ se ka joginni caman ani saya caman bali.

I bɛ den kunkolo tanga ni dibiri donni ye a kun na. I yɛɛ fana ka kɛ misali numan ye ka dibiri dɔ fana don i kun na.

8.6 Maralijuguya

Farinya ni damatɛmɛwalew keli denmisennin na o ye geleyaba ye min bɛ se ka fiyen kuntaalajan bila a ka adamadenya na. O fiyen tɛ dan a farikolo dɔɔn ma, a bɛ don hali a hakili la ko tɪɛ. Mɔɔkɔɔba bɛɛ jɔɔ ye denw tangali ye damatɛmɛwale dali la u kan. Ni i b'a fɛ ka faamuya caman sɔɔ damatɛmɛwalew taamasijɛw dɔnni kan ani ka fɛn caman dɔn nin dakun cogoya gɛlen in kan, i bɛ Maralijuguya yɔɔ kalan (*mɔni* kɔɔ).

9 Keneya tigilamogow togolakibaruya

N'i mago min ye keneya tigilamogow ye, i be taa bo denmisenw na ka caya. O lajeli in ketuma nogoman ye den ka boloci donw ye (bo kunbennifuraw/temenkanfura yoro laje, seben jne ____), walima kalo fila o kalo fila san folo la ni ka soro k'a to ke sipe kelen ye san o san o ko fe. I ka lajeli be caya ni bana fari be den na waati minnu na, i n'a fo den moni sumayali. I ka kan ka segin (walima k'a fo denba ye k'a ka na i fe yen ni den ye) ka na den laje a furakeli ko fe k'a don ni den be k'a yere soro walima n'a mago be furakeli la halisa.

Hali n'a y'a soro ko a ka mago denbaw ka na ni u denw ye dogotoro fe yen a k'u laje, dogotoro yere ka kan k'a bo a yere la ka na bo a ka banabaatow ka so tuma kelen kelen na. Denyereninw walima den korobaw maboli dogotoro so banabaato werew la, o de jongo te. A Fana, denba dow wulili man mago ka bo u den tow koro walima u ka baara koro. O denba ninnu te na dogotoro so la. A sugu la, keneyatigilamogow de ka kan k'a janto o muso ninnu denyereninw n'u den korobaw lajeli la.

I mago be den minnu kolosili la kosebe olu ye minnu te ye i fe ka caya ye.
Komin den be ka mo ka taa a fe, i be teme ni a lajeli ye. A lajeli sen fe:

Komin den be ka mo ka taa a fe, i be teme ni a lajeli ye. A lajeli sen fe:

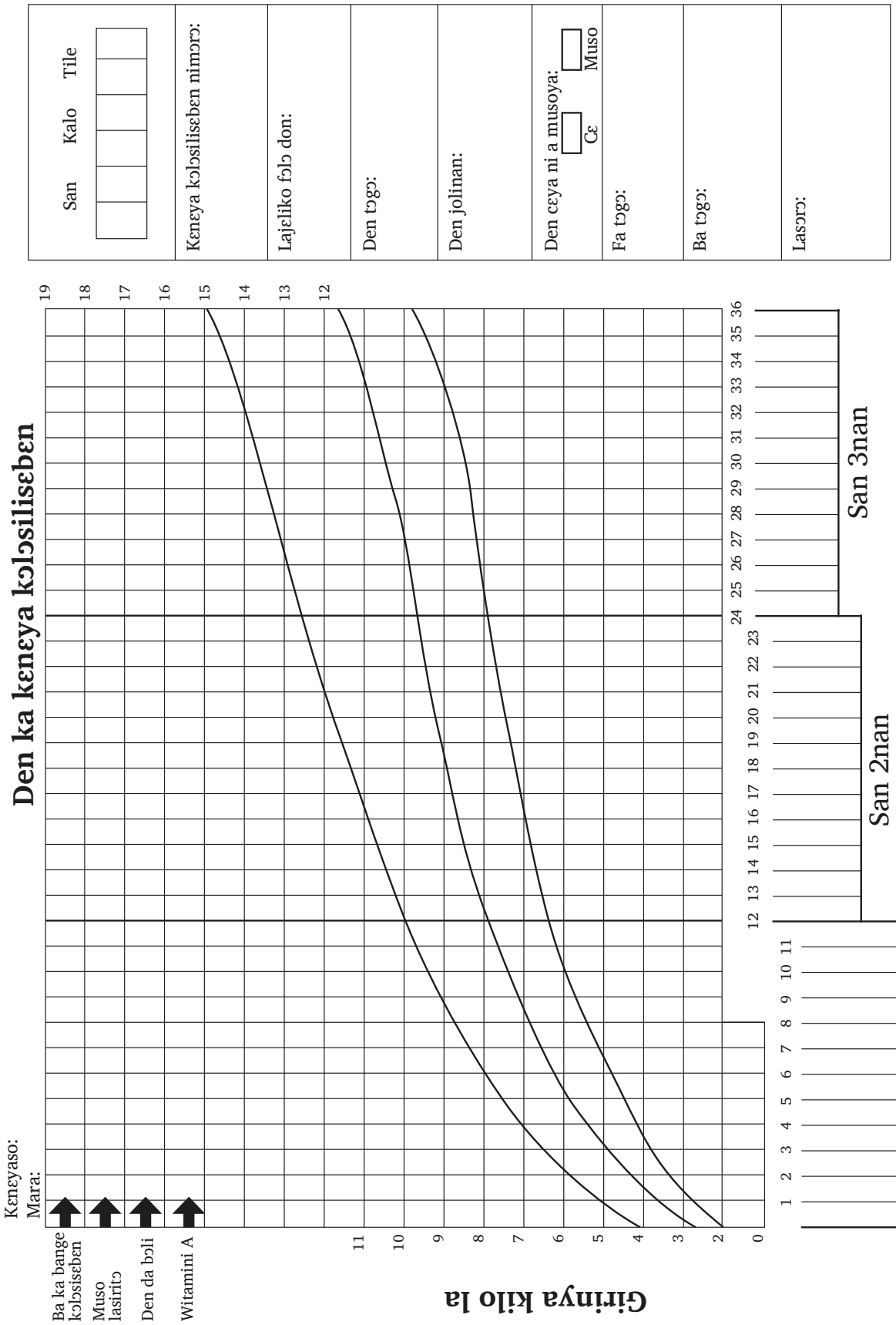
- I be jininkali ke den tun be cogo di - n'a tun ka kene ani n'a be ka mo a jne ma.
- I be den laje ka bo a kunkolo la ka na fo a senkonin na. Den keneman somi ka teli ani a timina ka di. A golo yecogo ka ji ani a fari be ka mo ni ka koro.
- I be jininkali ke ni den be dumuni ke kopuman. I be denba ladi ka ke sin dili puman na ani dumuni nafamaw dilali la.
- I be den girinya hake ta k'a laje. Walima ni ba sen be denkolosi baara do la, i b'a fo k'a k'o seben d'i ma i k'o laje (i n'a fo moni kolosiliseben do: misali la Keneya Sira Mineni katimu walima i be se ka seben o seben soro ba bolo den ka keneya kan)
- I be den fari jelenya jatemine ani n'a dayoro ka ji. I ka lajeli ninnu be ke sababu ye i ka denbaya kalan yerekolosi ni yere tangali feerew la ka kisi banaw ma. A fana be se k'a to i k'a don u mago be deme sugu min na k'u ka du lakana keneya sira kan.
- A ke cogo bee la i k'i ka donta don du magow ni denba la keneya siratige la.

Denw ladonni be ke sababu ye keneya tigilamogow bolo ka sigidalamogow ka dannaya n'u ka bonya soro. Denmasaw jne b'i la k'u denw furake minke, u be da i la k'u yere kunkanbanaw jininkaliw ke i la. N'i be to ka na den min ka keneya n'a mago laje son ni son, o ye sira puman ye ka denba ni dukonmogow tow kunkangeleyaw don keneya sira kan ani k'u ka dannaya soro.

I be i to o la ka waati kunkurunnin ke denmisenw kalanni na keneya kan. Denmisenw b'u ka fen dɔnnen bæ lakali u ka mɔgow ye ani u denmisenɲɔgɔn bæ ye. U ye keneya kunnafoɲi jensenni fɛɛɛ pumanba ye sigida la.

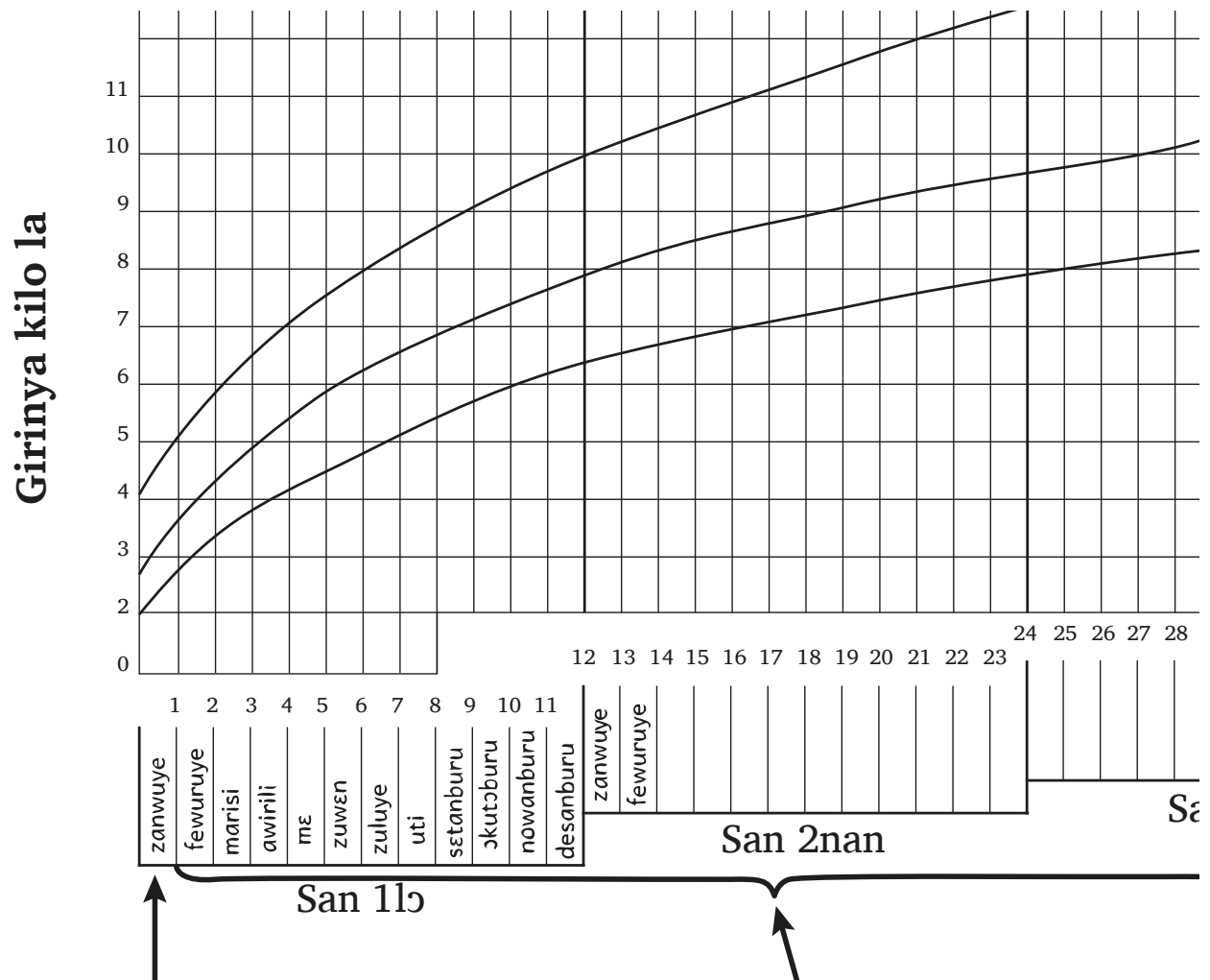
10 Den min bæ ka mɔ o den ka kenɛ de

I b'i jija ka den ka mɔni kunnafonitasɛben dɔ kɔnɔ, i n'a fɔ min ɲɔgɔn be gafe in ɲɛ nata kɔnɔ. Den ba walima den ladonbaa ka kan ka o ɛben in mara. I be a ɛben in cogoya ɲɛfɔ a ye walasa a k'a dɔn ni a den be ka jigin ka bɔ keneya kɔnɔ ka na banani fan fɛ.

10.1 Seben magoƙecogo

1 Den ka kenya kɔɔsiliseben

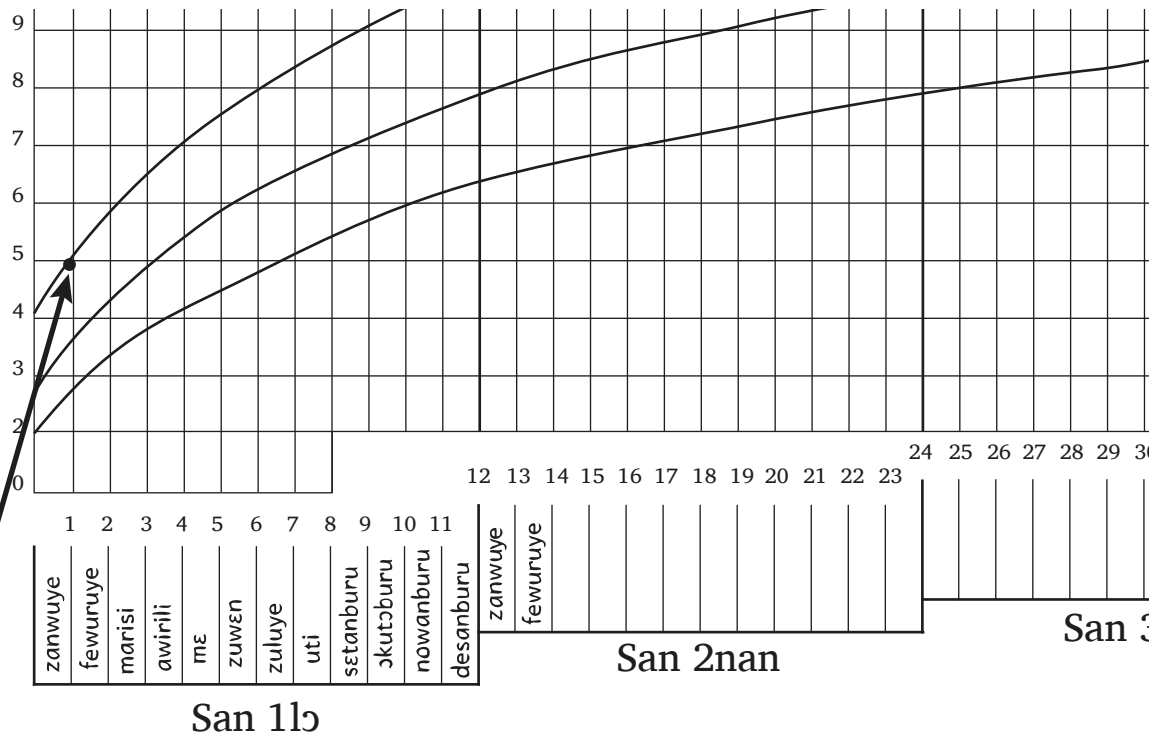
Keta 1

I bɛ i den wolokalo seben nin
yɔɔ la: nin seben b'a jira ko
den

Keta 2

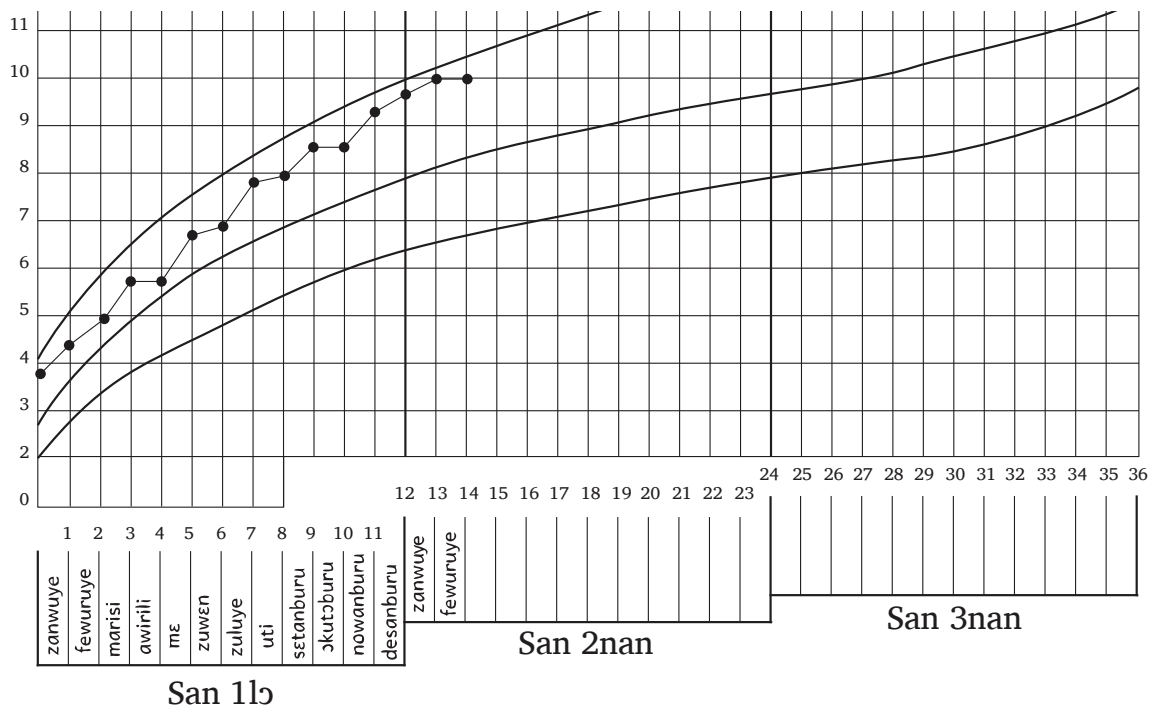
I bɛ kalo minnu bɛ na ka da
i den wolokalo kan olu tɔɔ
seben.

Girinya kilo la

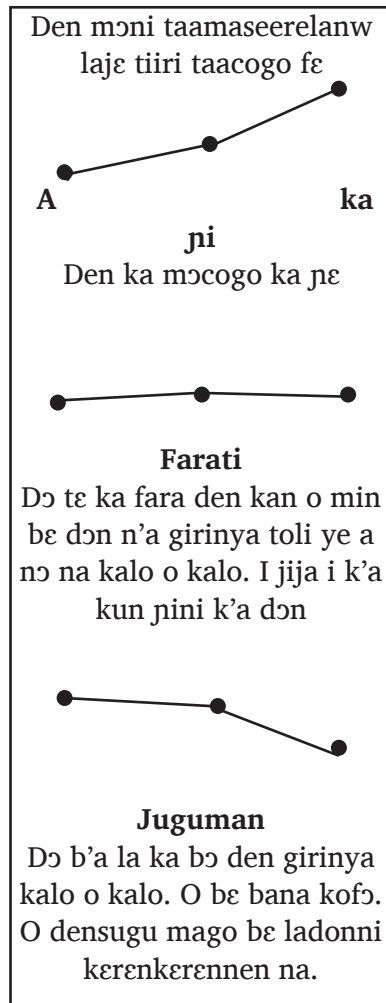

Keta 3 I b'i jija k'i den pese k'a girinya hake don kilo la

Girinya kilo la

Keta 4 I ke o ke ka den pese kalo o kalo, i be o taamasijne bila ni tomikurunin do keli ye seben kan. I be tila ka o kuruninw bila jɔgɔn na ni ci keli ye u ni jɔgɔn ce. Ni den ka keneya be ka sabati ka taa fe, i b'a ye ko kurunin kura be kelen laban ni san ce kalo o kalo.

Lajini ye min ye o ye den ka mɔni ka sabati ka taa a fɛ. A ka mɔni
kana jɔyɔɔ kelen na. A kana dɛɛ a ka mɔni dakun kɔɔ ma.

N'i y'a dɔn ko den dɔ tɛ ka mɔ a cogo la, i bɛ i ka lajeliw caya. I b'a lajɛ n'i bɛ se dɔ fara a ka
dumuni kan cogo min na. I bɛ jatamine kɛ bana minnu ka telin ka kɛ a nkeseli in sababu ye.

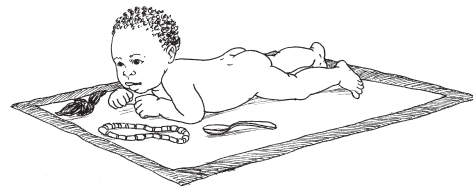
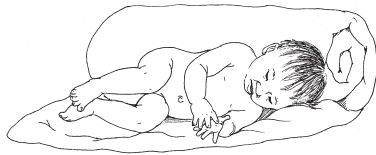
11 Mɔni

Mɔni ye den farikolo n'a hakili kɔɔcogo ye. A b'a yere farikolo don a sagoya la cogo min na ani a be kumalaciw jɛnabɔ cogo min na ka fara a be kunkow jɛnabɔ cogo min na kan olu bɛɛ be ke a tɔɔlakow ye. Nka a ka adamadenya yiriwali man kan ka ke fɛn jɔlen ye. O ka kan ka to sen na ka wara ka t'a fɛ. Ni den min mɔni ka suma, kɔɔsili ka kan ka bonya o kan.

Munna den dɔw mɔni senna ka suma kojugu ni dɔw ta ye? Tuma dɔw la, kɔɔ were foyi t'o la - danfara tɛ ban mɔɔɔw ni jɔɔɔn cɛ. Nka bana ni balodese be se k'a to den mɔni be sennasiri cogoya benbaliw la. Lujuraya sugu dɔw be se ka na ni mɔni cogoya tɔjɛni tɛ ye fana. Misali la, i tɛ kɔn ka bɔ a kala ma ko tuloko be den na. O nɔ na, i kɔni be sɔmi k'a tɛ sela ka kuma i n'a fɔ a balimamusow n'a balimakew cogo la. A ka kan i k'i jɛmada den mɔcogo fɛ bari mɔni sennasumayali ka telin ka ke keneya kunkangeleya dɔ ye walima lujurako dɔ i ka kan ka min sidɔn.

11.1 Den min si bɛ kalo 3 la o ka kan ka se:

- Ka yelemisennin ke
- Mankan ni yelemayelemaye ketɔ dɔn
- K'a kɔɔmɔɔɔw yelen n'u kumakan dɔn
- K'a yere tegew lakodɔn
- Ka kasi ni kɔɔɔ be a la walima n'a minɛcogo man jɔ
- Ka sin min k'a sɔɔ tirikitaraka ma ye a la
- K'a kun kɔɔta k'a dalen to a kɔɔ kan

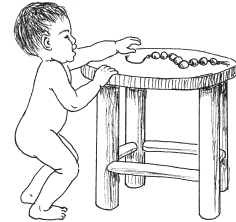
11.3 Den min si bɛ kalo 6 la o bɛ se:

- K'a kun munumunu ka mankan bɔfan jini.
- K'a dalen yelemayelemaye ka bɔ a kɔɔɔbara kan k'a da a kɔ kan
- K'a masurunnamɔɔɔw dɔn.
- Ka fɛnw ta ka don a da

11.4 Den min si bɛ san 1 na o bɛ se:

- Ka mankan bɔlen mɛn k'o ladege ani ka dape kelen-kelenw ladege
- Ka tulong nɔgɔmanninw kɛ, i n'a fɔ: uwaaa!
- Ka fɛnw ta ka bila-bila nɔgɔn kan walima nɔgɔn kɔnɔ
- Ka wulik'a sigi i yere ma ka nɔnuma a yere ye
- K'a maanabo yɔɔjanfɛn nɔ fɛ walima wulikajo nɔ fɛ

11.5 Den min si bɛ san 3 la o ka kan ka se:

- Ka kumasen kelen-kelenw faamu ni k'u fɔ
- Ka baara misenninw kɛ i n'a fɔ furanni
- Ka mɔgɔ werɛw kunkankow dɔn
- ka minenw woloma-woloma
- Ka boli, k'a pan, ani ka yɛlen fɛnw na

Ni den bɛ mɔna ni sennasumaya ye, i bɛ se k'a demɛ cogoya 2 la:

1. I bɛ kenɛya tigilamɔgɔ dɔ bila o k'a lajɛ ni mɔni sennasumayali in bɛ sɔɔla kun min na.
2. Den mɔni sennasumayalen don a ka mɔgɔya dakun minnu na, i bɛ kɔɔsili bonya olu kan.

Den mɔni sennasumayalen don dakun minnu na i b'a demɛ k'a mɔni sankɔɔta o dakunw na.

A yɔɔɔ kalan (jɛ 54) den mɔni kɔɔsiliseben kunkanko bɛ ko la. O seben ninnu nafa ka bon denmasaw ni kenɛya tigilamɔgow bɛ bolo. Den mɔni kɔɔsili nɔbɔcogo puman don ani k'u kunnafoniw ta ka den ka kow jɛnabɔ a mɔɔla.

12 Denw bilali kalan sira fɛ

Den kɔɔɔyɔɔla bɛ faamuya dɔ sɔɔ ka a ka fen kalannenw na ka taa a fɛ. A bɛ na dɔnniya ni bolɔjolenya minnu sɔɔ a ka kalansolataa nafa ye o bɛ se ka kɛ sababu puman ye a ma a ka se ka ko caman sidɔn ka ko caman fana waleya diɛ latige la kɔ fɛ. Kalansolataa nafa ka bon.

Nka den b'a ka faamuya caman sɔɔ so kɔɔ, foro kɔɔ, walima bɔɔn kɔɔ. A bɛ faamuya sɔɔ fileli sen fɛ, lamenni sen fɛ ani ka to ka mɔgo tɔw ta kelen ladege. A tɛ faamuya bɛɛ sɔɔ ka bɔ mɔgow ka fɔɔɔna na ka mɔgow ka ketaw ladegele bɔ. Den ka jogo tataw la fanba dɔw ye - mɔgoɔnumanya, kotigiya, ani mɔgoɔnsɔn - a tɛ se ka minnu sira mine fiyewu n'u misali pumanw tɛ ka kɛ a jɛ kɔɔ.

Den ka mɔgoɔya kalan sɔɔli bɛ kɛ a sen fɛ. A ka kan ka kow kɛcogow n'u jɛnabɔcogow kalan a yɛɛ ye hali ni a bɛ filiw kɛ kɛ a kɔɔ ka taa. Ni den ka dɔgo kosebɛ, i b'a lakana fɛnjuguw ma. Nka n'a bɛ ka kɔɔɔbaya ka taa, i b'a dege a ka se a jantocogo la a yɛɛ la. I b'a ka yɛɛya wali kotigiya to a bolo ko dɔw la. I bɛ to ka sɔn a ka hakilina dilen dɔw ma hali n'a y'a sɔɔ u b'i ta dilenw sɔɔ.

Ni den ka dɔgo, a miiri tɛ kɛ dɔ wɛɛ la a yɛɛ magow keli kɔ. Kɔsa fɛ, a bɛ sɔɔ ka bɔ a kala ma ko mɔgo ka kan k'i mɔgoɔɔɔn tɔw demɛ ani ka kow kɛ u ye. I bɛ to ka denmisɛnw fo u ka demeniw na ni ka a jira u la ko ye ko puman ye.

Den minnu ja la ka gɛlen olu bɛ jɛninkali caman kɛ. Ni masaw, karamɔgow ani tɔw bɛ to ka waati kɛrenkɛren ta k'u ka jɛninkaliw jaabi ni dusukunjɛlenya ye ani faamuyacogo puman na - ani ka to k'a fɔ u ye k'u t'a dɔn n'u tɛ ko min sidɔn - o bɛ jɛninkali keli nege to den na tuma bɛɛ. Ni den kɔɔyara n'o hakilidayɛlen sugu ye, a ka teli k'a ka sigida kow jɛnabɔ ka a kɛ sigiyɔɔ puman ye.

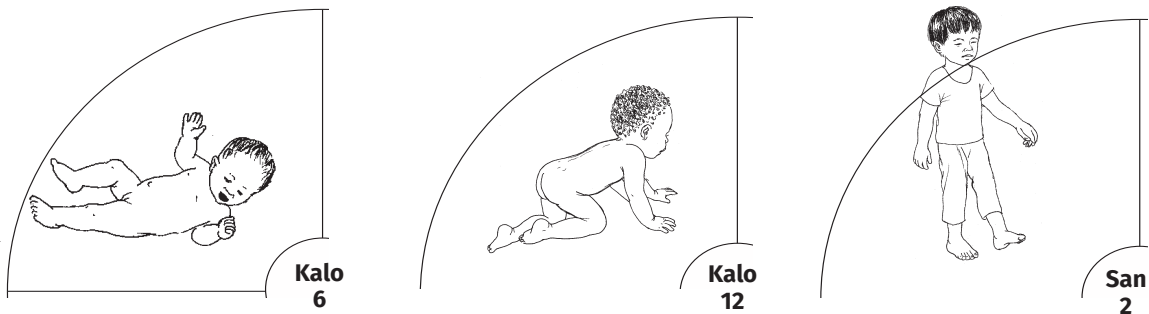
13 Nanfila A: Den ka mɔni kɔɔsilisɛbɛn

13.1 Den ka o mɔni kɔɔsilisɛbɛn o bɛ kɛ min ye

Denmisɛnw mɔni bɛ kɛ sira caman fɛ: **farikolo** ta (janyali ni bonyali), **hakili** ta (keguya), **kunnaɓonidi** ta (kuma keli walima taamasijɛw keli ka kunnaɓoni jɔɔɔɔ fa), ani **mɔɔɔlandiya** (mɔɔɔ jɔɔɔnw lakodɔnni). Den ka adamadenya dɔnni ka kan ka kɛ ni o dakun fɔlen ninnu bɛɛ ye. Misali la: ni den min bɛ ka a bolo kɔɔta tali kama, o ye k'a jira ko:

- A bɛ ka a farikolo seko waleya - bɛ a bolo kɔɔta.
- A bɛ k'a hakili seko waleya- a b'i dɔn de.
- A bɛ kunnaɓonidi seko waleya- a bɛ ka a fɔ i ye ko min nege b'a la.
- A bɛ ka mɔɔɔlandiya seko waleya - a bɛ ka a jira ko e ka tali ka di a ye.

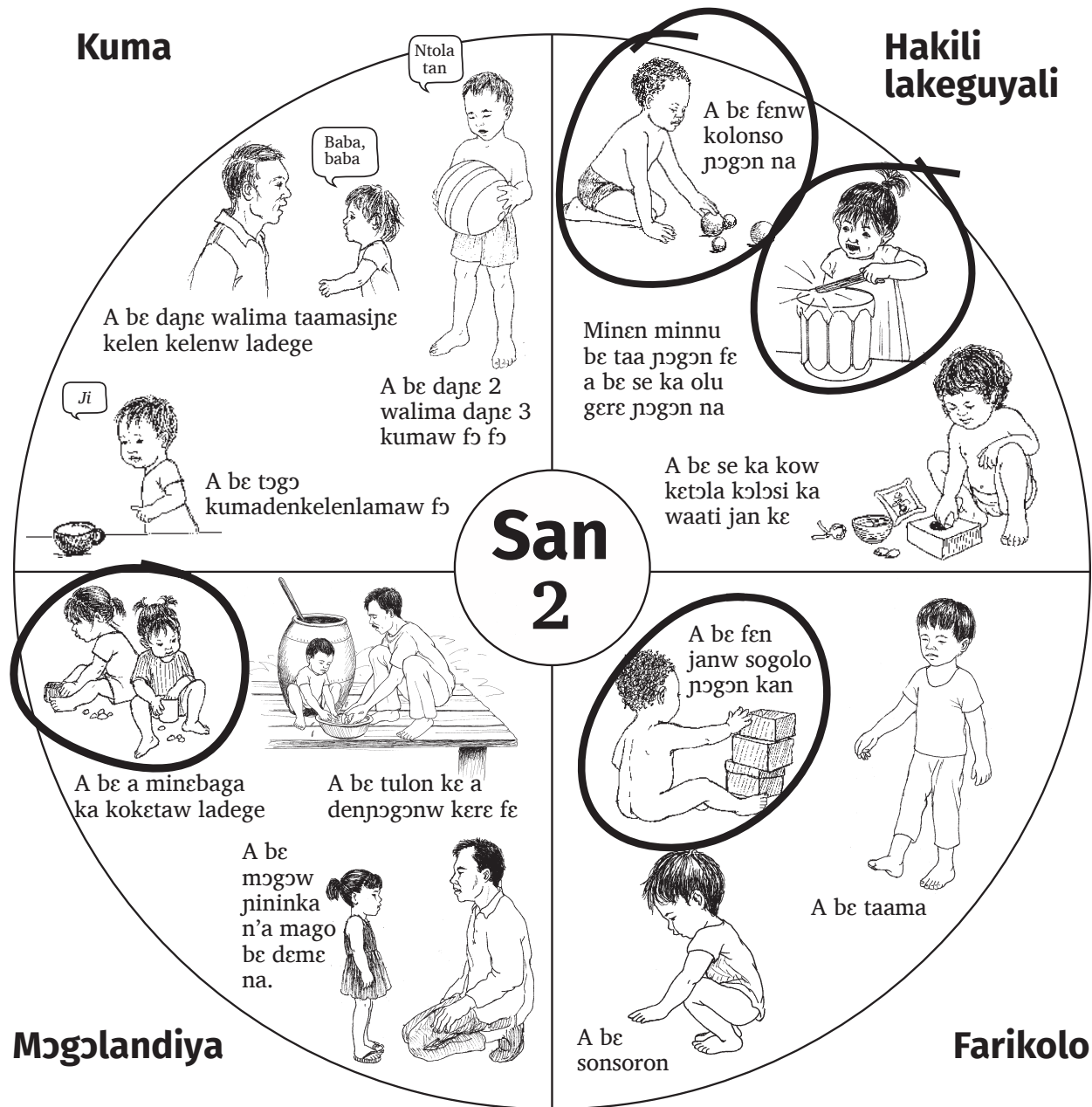
Ja minnu bɛ jɛ nataw kɔɔɔ olu bɛ fen caman fɔ den ka sennako faamutaw kan ani tuma jumen na denw la fanba bo sennako ninnu dɔn. I bɛ se kɔ katimu in tɔɔɔ bɔ o kɔɔɔkunnaɓoni kama. O kunnaɓoniw bɛ denw ka jɛnatigeli min kan o bɛ se k'i dɛmɛ k'a dɔn i den bɛ kɔ fɛ sennako min dɔnni na n'i ka kan k'a dɛmɛ k'a bɔ o geleya kɔɔɔ.

Ja ninnu b'a jira ko den farikolo sennakow bɛ yɛɛma ka taa a fɛ cogo min na n'a b'a la kakɔɔbaya ka ta.

13.2 K'i dɛmɛ k'a dɔn sennako min ntanya bɛ den na a k'o dege

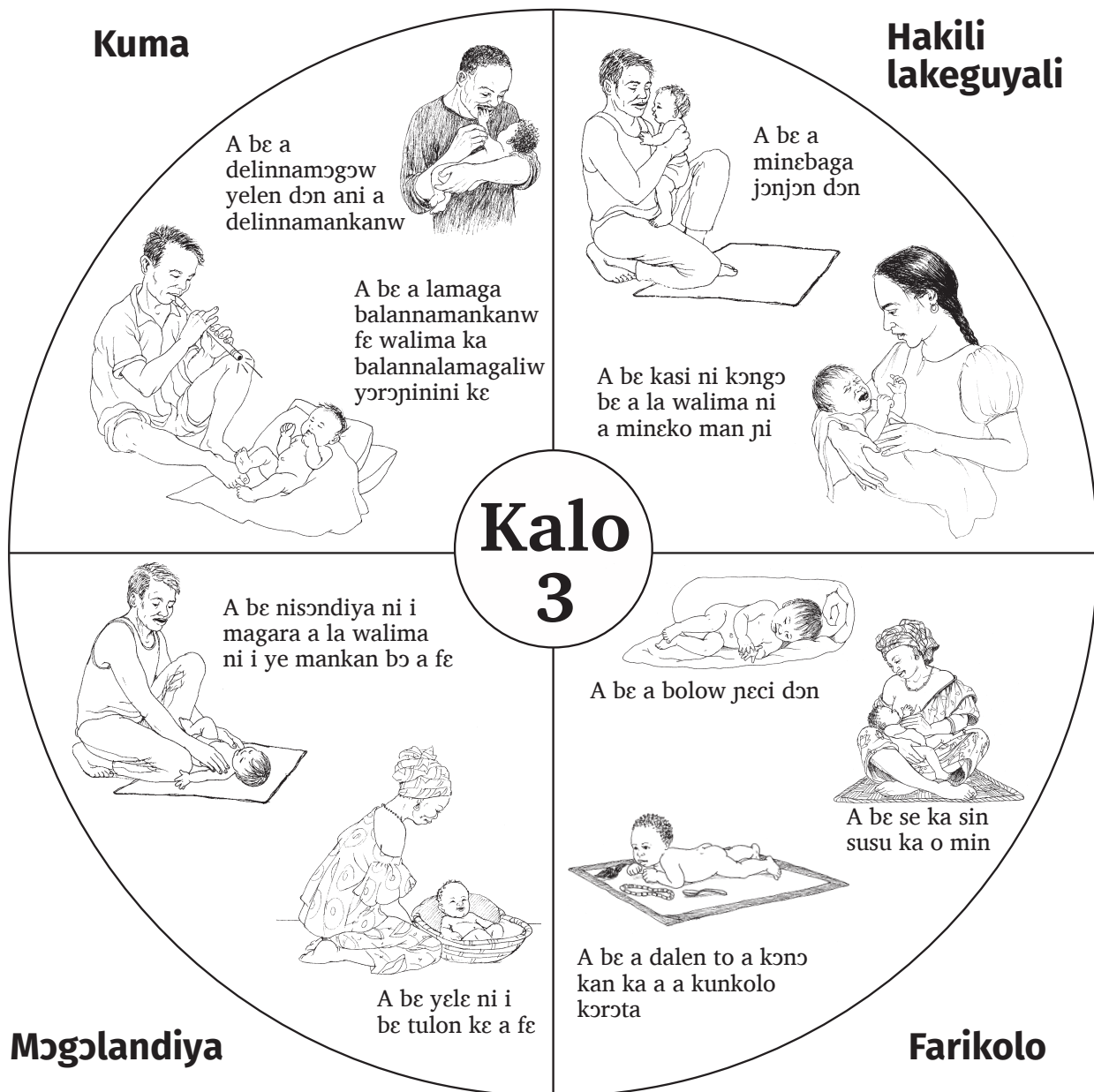
I jija filankulu min ka surun i den sisan na ja kɔɔɔ i ka o jini k'o sɔɔɔ. Jaw kɔɔɔ, i bɛ i den sennakow lamini ni koori ye. I bɛ se ka a dɔn ko sennako dɔw ntanya bɛ i den na k'a sɔɔɔ o bɛ a filanmaw dɔw la. N'i ye o dɔn tuma min na, i bɛ sɔɔɔ k'a ye ko i ka kan k'i sɛbɛ don ko minnu keli fɛ i den ka sennako bɛɛ sɔɔɔ.

Nin ja in na san fe, denba dɔ ye a ka kalo 20 den sennakow lamini ni koori ye.

A den mago be deme na farikolo ni kunnafonidi sennakow sɔɔli la.

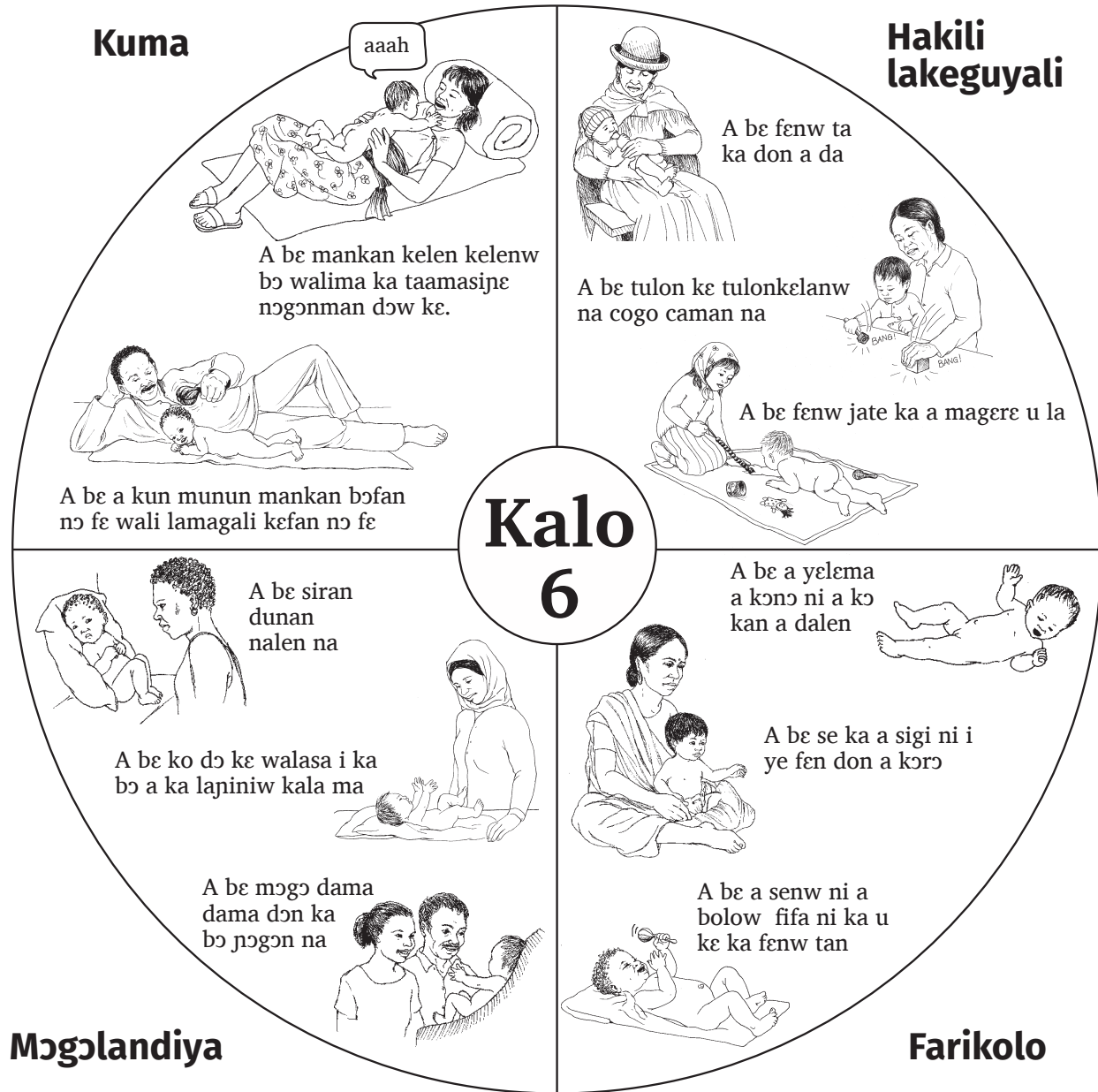
Nin koori in fan bɛɛ bɛ mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni sɛbenniɯ ye sennakow ye minnu bɛ ke denmisennin fanba la u kalo 3 kɔnɔna na.

Den minnu tɛ se ka ko 2 jɛnabɔ sennako fɛn o fɛn kɔnɔ, olu ka kan ka dɛmɛ ni denw jɛlakeguyabaaraw ye walasa u kana to kɔ fɛ o sennakow na. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔɔn. Misali la, kunnafonidi sennako yɔɔ la: a ma fɔ k'i ka filen ta k'o fiyɛ! Kuma bɛ yɔɔ min kan o ye k'i yɛɛ jɛninka n'i den b'a la k'a jira k'a bɔra balannamankan bɔlen kala ma.

I k'a bila i kun na ko den bɛ fɛn caman faamu n'a bɛ a filanma tɔw ka keta jɔɔɔn kɛ i ka sigida la.

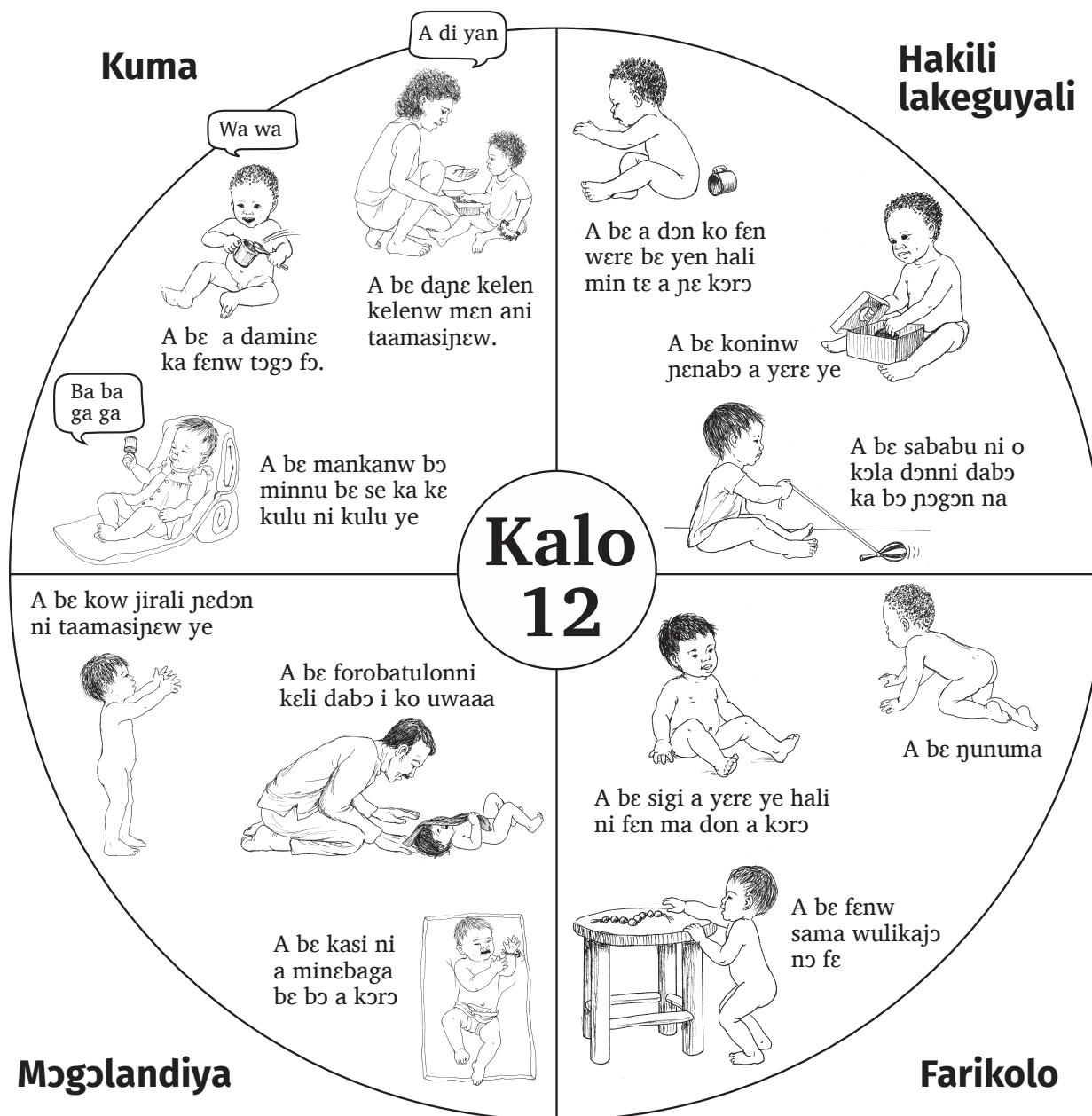
Nin koori in fan bee be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni sebenniɯ ye sennakow ye minnu be ke denmisennin fanba la u kalo 6 kɔɔna na.

Den minnu te se ka ko 2 jɛnabɔ sennako fen o fen kɔɔɔ olu ka kan ka demɛ ni denw jɛlakeguyabaaraw ye walasa u kana to kɔ fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔɔɔn. Misali la, farikolo sennako yɔɔɔ la: a ma fɔ k'i den ka tulon ke ni kɔɔkɔɔɔnɔn ye! Kuma be yɔɔɔ min kan o ye k'i yere jɛninka n'i den b'a la k'a bolow n'a senw lamaga ka olu munumunu kɔɔuman.

I k'a dɔn k'a fɔ ko den be fen caman faamu n'a be a filanma tɔw ka keta jɔɔɔ ke i ka sigida la.

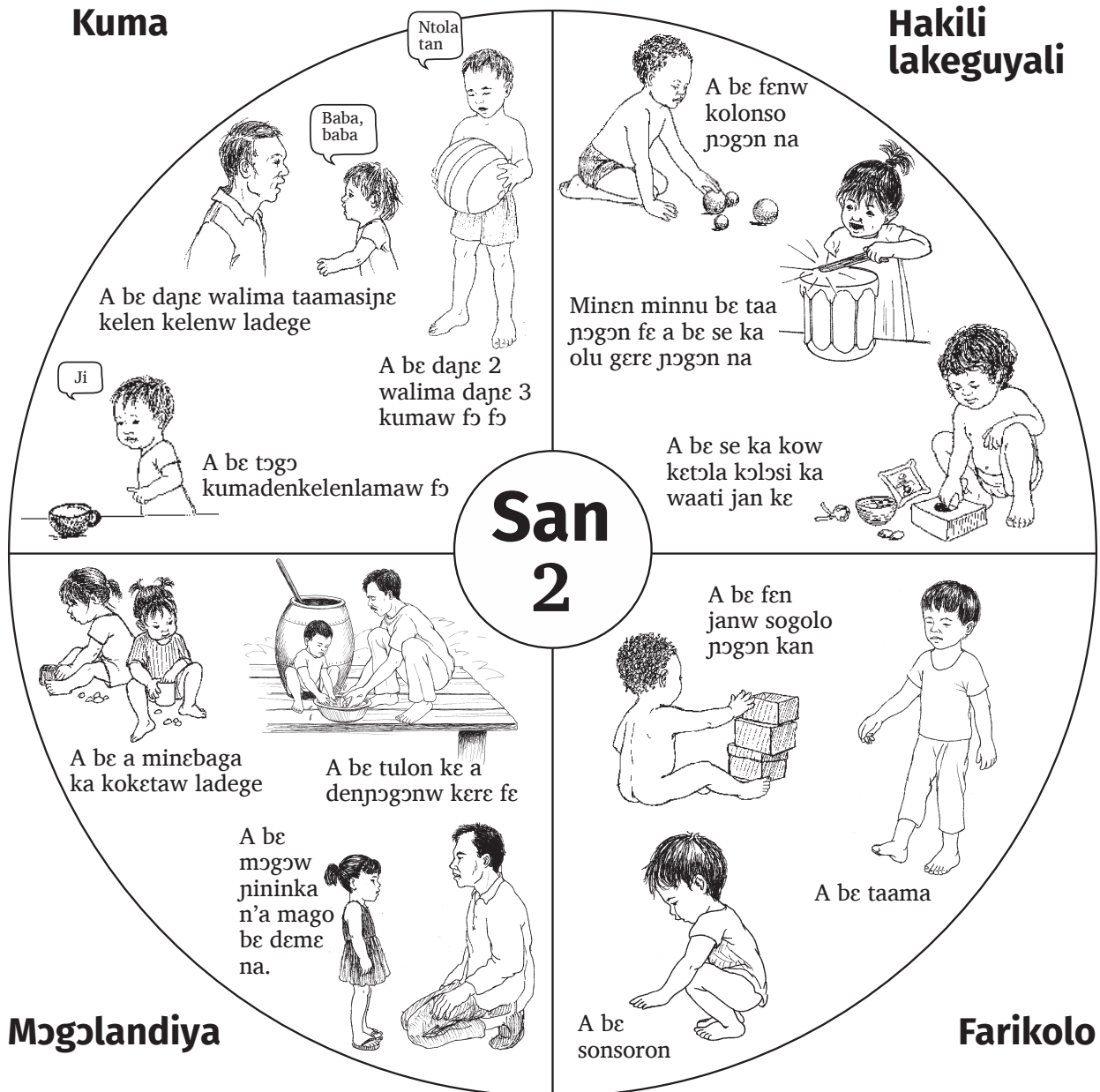
Nin koori in fan bæ be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni sebenniw ye sennakow ye minnu bæ ke denmisennin fanba la u kalo 12 kɔnɔna na.

Den minnu tɛ se ka ko 2 jɛnabɔ sennako fen o fen kɔnɔ, olu ka kan ka dɛmɛ ni denw jɛlakeguyabaaraw ye walasa u kana to kɔ fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔɔnɔ. Misali la, mɔgɔlandiya sennako yɔɔ la: a ma fɔ k'i ka uwaaa ke! Kuma be yɔɔ min kan o ye k'i yere jɛninka n'i den b'a la k'a donmɔgɔlakow ke.

I k'a don k'a fɔ ko den be fen caman faamu n'a be a filanma tɔw ka kɛta jɔɔnɔ ke i ka sigida la.

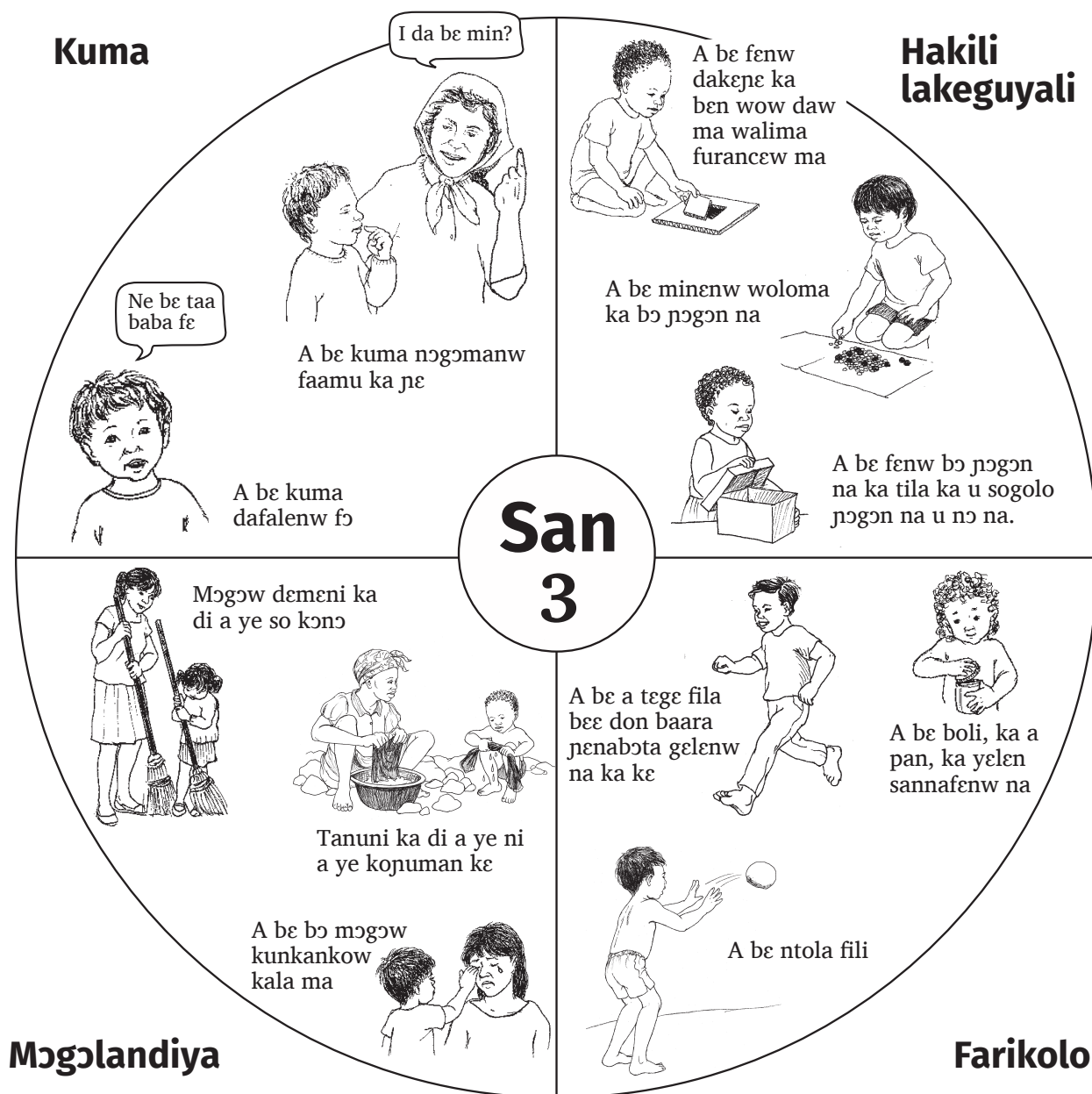
Nin koori in fan bæ be mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni sebenniw ye sennakow ye minnu bæ ke denmisennin fanba la u san 2 kɔnɔna na.

Den minnu tɛ se ka ko 2 ɲenabɔ sennako fen o fen kɔnɔ olu ka kan ka deme ni denw ɲelakeguyabaaraw ye walasa u kana to kɔ fɛ o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔɔn. Misali la, hakili sennako yɔɔ la: a ma fɔ k'i den ka se ka dunun fɔ diyagoya la! Kuma be yɔɔ min kan o ye k'i yere ɲininka n'i den bæ se ka ko 2 ke ɲɔɲɔn fɛ.

I k'a dɔn k'a fɔ ko den bæ fen caman faamu n'a bæ a filanma tɔw ka keta ɲɔɲɔn ke i ka sigida la.

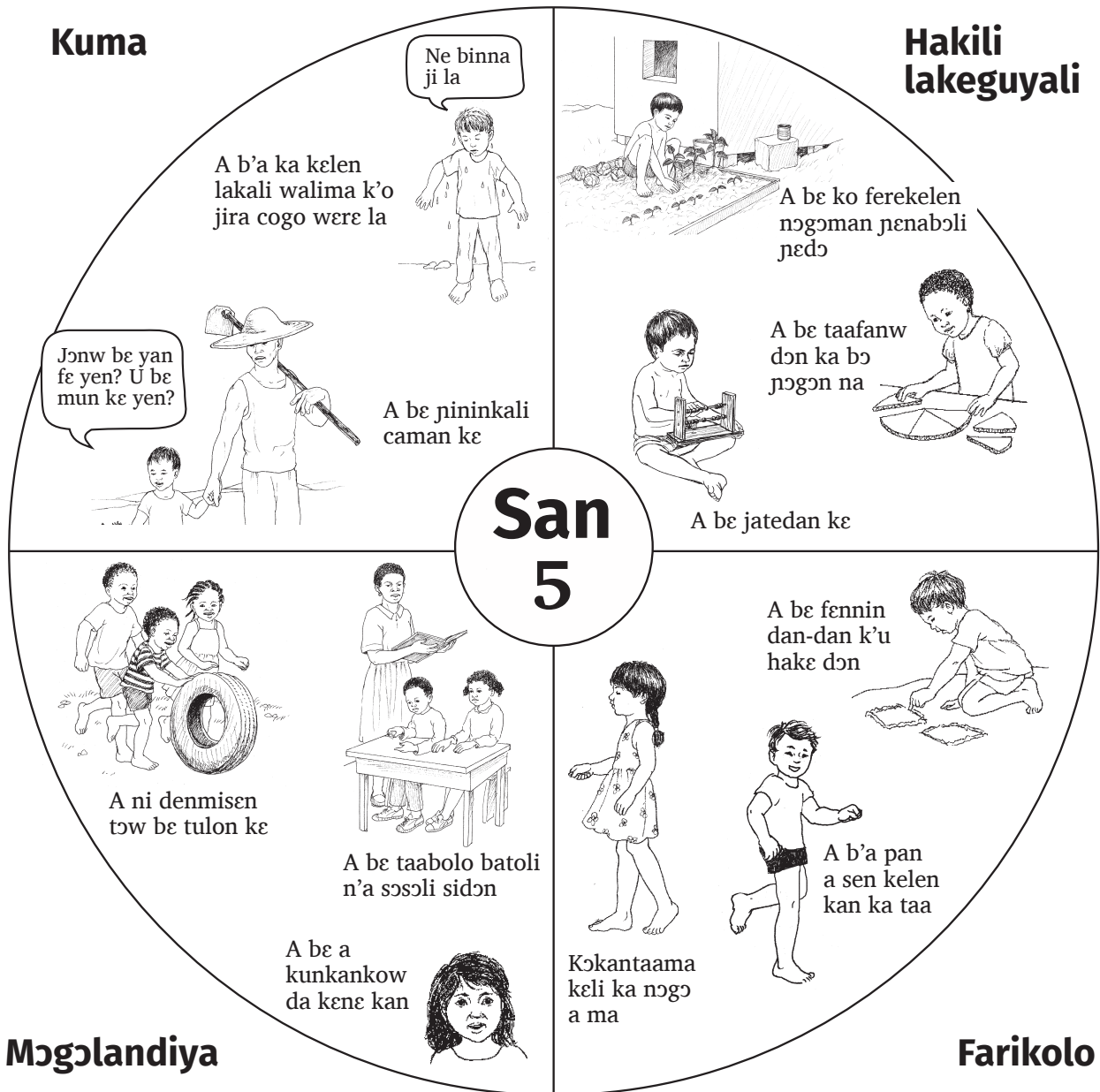
Nin koori in fan bɛɛ bɛ mɔni dakun dɔ jira. Jaw ni sebenniw ye sennakow ye minnu bɛ ke denmisennin fanba la u san 3 kɔnɔna na.

Den minnu tɛ se ka ko 2 jɛnabɔ sennako fɛn o fɛn kɔnɔ olu ka kan ka dɛmɛ ni denw jɛlakeguyabaaraw ye walasa u kana to kɔ fɛ o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako dɔw jira misali ye ten dɔɔn. Misali la, mɔglandiya sennako yɔɔ la: a ma fɔ k'i den ka se ka yɔɔfuran ke diyagoya la! Kuma kan bɛ min ma o ye i k'i yɛɛ jɛninka ni sendonni ka di i den ye sokɔnɔmɔɔɔw ka ko ketaw la.

I k'a dɔn k'a fɔ ko den ka faamuya bɛ jiidi a jɛ ma n'a bɛ a filanmaw ka kɛta jɔɔn ke sigida la.

Nin koori in fan bee be moni dakun do jira. Jaw ni sebenniaw ye sennakow ye minnu be ke den fanba la u san 5 koonna na.

Den minnu te se ka ko 2 jenabo sennako fen o fen koonna olu ka kan ka deme ni denw jelaakeguyabaaraw ye walasa u kana to ko fe o sennakow la. Nka ja ninnu ye sennako don jira misali ye ten don. Misali la, mogolandiya sennako yon la: a ma fo ko i den ka bila karamogo do lamenni na diyagoya la! Kuma kan be min ma o ye i ka to ka i yere jininka n'i den be k'a taton taw taabolo faamu.

I k'a don k'a fo ko den ka faamuya be jiidi a je ma n'a be a filanmaw ka keta jagon ke sigida la.